

A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére.

I.

A románok a legkevertebb európai népek közé tartoznak. Történeti fejlődésük folyamán úgy politikai, mint művelődési szempontból hosszú és állandó idegen hatások alatt állottak. A tudományos kutatás természetesen első sorban a szomszédos országok és népek kedvező vagy kedvezőtlen befolyásának mély nyomait állapíthatja meg a román nép etnikumában, valamint lelki és szellemi élete fejlődésében. Földrajzi elhelyezésük és a görög keleti egyházhoz való makacs ragaszkodásuk a románokat a keleti művelődés és életfelfogás neveltjeivé tette.

Közvetlen szomszédjaik közül a történeti mult folyamán csak kettőnek: Lengyelországnak és Magyarországnak juthatott és jutott az a szerep és feladat, hogy a románság egyoldalú keleti fejlődési menetében a nyugati civilizáció hatásait is éreztesse. Lengyelország ilyen irányú befolyásának a körülmények szűkebb határt szabtak: úgy az időtartam rövideje, mint a befolyásolt terület aránylag kisebb volta miatt. Lengyelország ugyanis jótékony művelődési hatását csak a románság kisebbik részére, a moldvai vajdaságra gyakorolhatta és itt is csak pár száz éven keresztül — leginkább a XVI. és XVII. században. Magyarország ily természetű szerepe a román néppel szemben területileg is, időbelileg is sokkal kiterjedtebb. Tudvalevőleg Magyarország egyrészt igen-igen hosszú századokon keresztül, a legújabb időkig, saját fiait és alattvalóit közé szá-

míthatta a románság jelentékeny és sok szempontból kiemelkedő töredékét; másrészt időnként, többször is kisebb-nagyobb politikai függőségben tartotta a külön állami életet élt románokat is. Innen van az, hogy a román művelődési és irodalmi mozgalmakban a 15. század végétől, a román irodalom bölcsőkorától kezdve a mai napig, úgyszólván megszakítás nélkül ki lehet mutatni Magyarország és a magyarság elvitathatatlanul nagy jelentőségű hatását.

Meg kell azonban azt is állapítanom, hogy a román ez irányú mozgalmakba a nyugati szellemet belevinni hivatott lengyel és magyar hatás román részről nem szokott egyforma megítélésben és elbírálásban részesülni. A lengyel hatás áldásos voltát a román történetírás készséggel megállapítja és elismeréssel nyugtázza. Egészen más a román kritika álláspontja Magyarországra idevonatkozó szerepével szemben. Két évtized óta több alkalommal, igen-igen sokszor hangsúlyoztam, hogy Magyarország hatása a román irodalom és kultúra fejlődésére a valóságban sokkal nagyobb volt, mint ahogyan ezt elismerik, illetőleg általában ma még ismeretes. Ezt az állítást külön-böző részletkérdésekre kiterjedő tanulmányokban igyekeztem bebizonyítani. E tanulmányoknak csak kisebbik része láthatott napvilágot; másik része pedig elsősorban a budapesti Pázmány Péter egyetemen 1927-ben és 1928-ban, továbbá a budapesti egyetem közgazdaságtudományi karán 1927-től 1936-ig és végül a szegedi egyetemen az utolsó két év alatt tartott román irodalomtörténeti előadásaim, valamint irodalmi levelezésem révén vált ismeretessé. De a román kritika és irodalomtörténet sokszor másképen igyekezett felfogni és megmagyarázni, más szemüvegen keresztül, más mértékkel kezelte és értékelte a már régebbi idő óta köztudomású tényeket is.

Ennek igazolására egyetlen példát említek fel:

Az erdélyi magyar reformáció és az erdélyi fejedelmek XVI. és XVII. századi óriási érdemeit a román nemzeti irodalom fejlődésében a román irodalomtörténészek mint a reformáció egyszerű és természetes eredményeit szokták elkönyvelni és nem mint a magyar szellem figyelemre méltó közreműködését a román nyelv és irodalom fejlesztésében. A régi és újabb román irodalom tárgyalásánál megállapítanak különböző idegen befo-

lyásokat: szláv, lengyel, görög, francia, olasz, német hatásokat. Nem említik meg azonban, hogy ezekhez hasonlóan és ezekkel párhuzamosan nagy és fontos, rendszeres magyar hatás is lépten-nyomon bebizonyítható a román irodalom termékein. Ehelyett beszélnek a vallásfelekezeti harcok jelentőségéről, a huszszitizmus, a reformáció és a katolicizmus hatásairól, amelyek köntösében szépen és ügyesen el lehet felejtetni mindazt, ami végeredményben magyar származású és Magyarország kultúrártérjesztő munkájának és feladatának javára irandó. Így az erdélyi magyar reformáció letagadhatatlan termékenyítő következményeit a román irodalomra úgy is tanítják, hogy ez a céltudatos tevékenység magyar részről nem kultúrártérjesztő és jótakaró, hanem inkább magyarosítani és beolvasztani akaró szándékból indult, amely azonban visszafelé sült el, mert a román nép e szándékból is csak a hasznosat igyekezett kihámozni.* Ezzel az inkább a napi politikai célok szolgálatába beállított felfogással nemcsak a háború előtt, hanem a háború utáni tudományos vitatkozásokban is találkozunk. Ez a magyarázat természetesen az elvitathatatlan magyar hatás nagy jelentőségét óhajtja elhomályosítani. Különböző egyesek és elszigetelt esetekben, egyes irodalmi termékeknél az immár bebizonyított kétségtelen magyar forrást elismerik, sőt az újabb időben több román szakember (Bogdan-Duică György, Drăganu Miklós) a maga részéről is teljes, széles tudományos felkészültséggel hozzájárult román művek magyar forrásainak kiderítéséhez. Az esetek sorozatos jelentkezéséből azonban általánosítani, szintetizálni, a természetes következtetéseket levonni a román kritika a múltban épúgy óvakodott, mint legújában. Pedig azt az állítást, hogy a magyar irodalom, könyv és művelődés közvetlen és közvetett, termékenyítő hatása kimutatható a román irodalom és kultúra gyermekkorában, további fejlődésében és megizmosodási időszakában a mai napig egyaránt, vagyis a XV. sz. végétől a mai napig megszakítás nélkül — a következő néhány példa is könnyen igazolhatja. De ezzel egyben azt is bizonyítani fogom, hogy a román irodalomra és művelődésre

---

* „A magyarosítás” ezek szerint az addigi szlávnyelvű egyházi könyvek helyett román nyelven és részben latin betűkkel írt könyveknek a románokra való „rákényszerítésével” történt. (Szerk.)

gyakorolt összes idegen hatások közül a legnagyobb, leghosszabb ideig tartó épen a magyar irodalom és művelődés jótékony termékenyítő hatása volt.

A magam részéről különös súlyt akarok fektetni a magyar-román irodalmi kapcsolatokra, már csak azért is, mert az irodalom tekinthető a nép műveltsége legmagasabb fokú megnyilvánulásának, legkitűnőbb fokmérőjének. Mielőtt azonban a magyar irodalomnak a román irodalomra gyakorolt ezt a hatalmas és megszakítás nélküli hatását bizonyító részletkérdések vázlatos ismertetésébe kezdenék, meg kell röviden emlékeznem még két szempontról, amelyek habár ma már nem épen ismeretlenek, mégsem részesülnek kellő figyelemben sem a tudományos kutatás, sem a nagyközönség részéről. Az egyik az, hogy a történet folyamán, a XIII. sz.-tól kezdve a mai napig a magyar nép arányilag nagy tömegei olvadtak bele a románságba: elsősorban természetesen a Kárpátokon inneni területen, de a Kárpátoktól keletre is, különösen a régi Moldvaországban. Ennek további természetes következménye az, hogy az említett területeken a román nép jellemében, észjárásában, sőt külső testi sajátosságaiban is a mai napig észre lehet venni ennek a beolvadásnak a nyomait. De ennek a mély nyomait meg kell találni — csak keresni kell — egyrészt a román nép nyelvében, másrészt a román nép szellemi életének megnyilvánulásaiban is.

A magyar nyelv által a román nyelvre gyakorolt hatásra komoly tudományos formában csak a XIX. sz. utolsó negyedének elején kezdték a figyelmet felhívni. Magyar részről ily szempontból *Hunfalvy Pálnak* 1878-ban „A rumun nyelv” cím alatt megjelent úttörő munkáját kell megemlíteni. Egy évvel később jelent meg román részről *Cihac Sándor* nevű romániai szakembernek francia nyelvű etimológikus román szótára, illetőleg ennek a második része, melyben a magyar elemekkel is foglalkozik. Ez úttörő munkák alapján indultak meg aztán e téren a részletes kutatások első sorban Magyarországon, kisebb mértékben Romániában. Az első nagyszabású részletes munka 1888-ban jelent meg *Alexics Görgy* tollából (Magyar elemek az oláh nyelvben). Ezt követte azóta a mai napig egy csomó kisebb-nagyobb terjedelmű beszámolás hasonló irányú kutatásokról.

Hunfalvy 137 magyar jövevényszót mutatott ki a román nyelvben, de e számnak 30—40%-a téves. Cihac szótárában 580 magyar jövevényszó szerepel, de e kimutatásnak közel 40%-a helytelen. Alexics ezernél több magyar eredetű román szót sorol fel. Ezeknek legnagyobb része tájszó jellegű és értékű: mert csak a magyarországi románok nyelvében fordult elő. A mai irodalmi román nyelvben polgárjogot nyert magyar jövevényszavaknak a száma sokkal kisebb, de itt az a lényeges, hogy e szavakat aztán már nemcsak helyenként, hanem a Dunától északra fekvő területen mindenütt egyformán ismerik és használják. E kölcsönvett magyar szavak igen beszédes bizonyítékai annak, hogy a románság kultúrája mit vett át a magyarságtól hosszú, sok évszázados együttélésük folyamán? Rövid tájékoztatás végett felsorolom azokat a fogalomköröket, melyekre Alexics kutatásai alapján a magyarból kölcsönvett magyarországi román szavak vonatkoznak. E fogalomkörök 14 csoportra oszlanak, nevezetesen: 1., testrészek, 2., rokonsági fogalmak, 3., természeti jelenségek, 4., vallás és néphit, 5., betegségek, 6., házi és mezőgazdasági fogalmak, 7., városi élet, 8., hadakozási, katonai fogalmak, 9., kereskedelemre és iparra vonatkozó fogalmak, 10., latin eredetű és csupán a régi irodalomban használt szavak, 11., a nyelvújítás alkotásai, 12., melléknévek, 13., igék, 14., kötőszók, határozók és indulatszók. Kétségtelenül igen bő és terjedelmes e fogalomkörök területe és egymagában is alkalmas általános viszonylatban felhívni a figyelmet arra, hogy a magyarországi románok mi mindent és mily sokat voltak kénytelenek kölcsönvenni a magyar néptől művelődésük megalkotásában és kifejlesztésében. Mellékesen jegyzem meg, hogy a régi román irodalom termékeinek, különösen a XIX. század előtti magyarországi román nyomtatványoknak és kéziratoknak tüzetes áttanulmányozása tetemesen megnöveli Alexics jelzett eredményeit úgy a magyarból kölcsönzött román szavaknak, mint e szavak fogalomkörének a számára nézve. Erre külön tanulmányban fogok rámutatni. Legyen szabad tehát e kérdés további taglalása helyett most már áttérnem az arra vonatkozó bizonyítékok felsorolására, hogy a magyar szellemi élet és kultúra javaiból mit vettek kölcsön a román szellemi és kulturális mozgalmak? Illetőleg mi volt Magyarország része a román kultúra és irodalom fejlesztésében? A részletes bizonyí-

tékok kimutatását az irodalmi és iskolai térre korlátozom, tehát a bizonyítékok felsorolását a román irodalom bölcsőkoránál kezdem és így figyelmen kívül hagyom mindazt az egyébként szintén jelentékeny magyar vagy magyarországi hatást, mely egyéb vonatkozásban, különösen a román városi, ipari, kereskedelmi és állami élet szervezésében és fejlődésében nyilvánult meg.

II.

A XV. század végéről s a XVI. század elejéről származó legrégibb román nyelvemlékekben (a *Voroneți Codex*, a *Voroneți Psalterium*, a *Scheiai Psalterium*) nagyon sok a magyar jövevényszó, ami arra is mutathat, hogy ezen nyelvemlékek forrásai között magyar nyelven szerkesztett művek is lehettek. Külső kísérő körülmények ezt a feltevést könnyen támogathatják. Péchi Tamás és Ujlaki Bálint 15. századbéli magyar husszita papoknak, az első magyar bibliafordítóknak Moldvába, tehát abba az országba való menekülésére célzok, melynek kolostoraiban maradtak fenn a jelzett román nyelvemlékek.

Közismert az erdélyi reformáció óriási szerepe és jelentősége az első román nyelvű nyomtatványok létrejövetelében és a szláv egyházi nyelvnek a román könyvekből és egyházból való kiszorítására gyakorolt hatásával kapcsolatban. De régebben ennek jelentőségét csak egyoldalúan szokták felfogni és a főszűlyt arra fektették, hogy ennek az erdélyi reformációnak magyar tényezői erkölcsi és anyagi támogatással mozdították elő a román nyelvű irodalmi produkciót, a román irodalmi nyelv kifejlesztését és a román egyházi kultúrát. Azzal már kevésbé törődtünk, hogy a magyar reformáció nemcsak erkölcsi és anyagi, hanem szellemi forrásokkal is hozzájárult ezen román irodalmi mozgalmaknak fellendítéséhez akkor, amikor a XVI. és XVII. századi román egyházi könyvek egy részének forrásául magyar nyelvű művek szolgáltak. Ezen román könyvek fordítói elő- vagy utószavukban igyekeznek forrásaikra nézve is valami felvilágosítást nyújtani. De egyrészt a román egyházban uralkodó erős szláv áramlat miatt, másrészt fordításaik számára szerzendő nagyobb tekintély biztosítása céljából gyakran azt állítják, hogy az illető műveket szláv, görög, latin vagy zsidó eredetiből, vagyis a kanonizált nyelvekből fordították.

Állításukat sokáig el is hitték a fordítóknak, mert közelebbi ellenőrzés alá nem vették és a fordításokat az eredetivel összehasonlítani nem próbálták. Amikor azonban a tudományos kutatás forrásait tekintetében vizsgálat alá vette őket, arra a meglepő eredményre jutott, hogy a fordítás közvetlen forrása nem mindig az és nem egészen az, amit a fordítók vagy megrendelők előszavukban jeleztek. Egy sereg magyar eredetű szó, de mondattani hungarizmus is előfordul e nyomtatványokban. Ezek alapján eddig több XVI. és XVII. századbéli ily természetű nyomtatványról lehetett komoly és részletes forráskritika segítségével kimutatni, hogy magyar eredetiből jöttek létre. A XVI. századbéliak a következők: Az egyik a *Coresi* havasalföldi román diákonus által Háportoni Forró Miklós magyar nemes költségein 1564-ben Brassóban nyomtatott „Tălcuľ evangheliilor și Molitevnici” c. könyv, amelyről kiderült, hogy Heltai Gáspárnak öt évvel előbb Kolozsvárt megjelent Agenda-jából és más magyar forrásokból van lefordítva. A másik *Szegedi Gergely* énekes könyvének 1570 körül Nagyváradon vagy Kolozsvárt latin betűkkel és magyar ortográfiával írt és megjelent román fordítása. Végül a harmadik a Szászvárosban ugyancsak magyar anyagi támogatással (Geszti Ferenc és mások költségén) 1582-ben megjelent *Paliia* (Ó-Szövetség), amelyet szintén magyarból: *Heltai Gáspár* Bibliája 1551-i kiadásából fordítottak. A további kutatások ezen a téren kétségtelenül újabb örömdolgozatok eredményeire fognak vezetni. Legyen szabad csak egy példát érintenem: 1559-ben megjelent Brassóban egy románnyelvű Káté (*Intrebarea Creștinească*), melyről az eddigi tudományos kutatások azt tartják, hogy *Luther* németnyelvű kis kátejának fordítása. Véleményem szerint az eddigi kutatások téves nyomokon jártak, mert ez a régi román könyv is magyar forrásból táplálkozott. Már 1927-ben elhangzott ugyanis az a vélemény is, hogy ez az első eddig ismert és fennmaradt románnyelvű nyomtatvány nem német, hanem magyar nyelvű szöveg átdolgozása révén jött létre. Az ez irányban folytatott tanulmányaim, melyek eredményeiről más alkalommal fogok részletesebben beszámolni, egyrészt megerősítik ezt a véleményt, másrészt valószínűvé teszik a magyar hatásnak egyéb e régi korból származó románnyelvű szellemi alkotásokban való kimutatását. Annyit meg kell jegyezni, hogy akik eddig a jelzett ro-

mán káté eredetével foglalkoztak, véleményüket leginkább nyelvészeti érvekkel igyekeztek alátámasztani és nem annyira széleskörű forráskritikai alapon. A magam részéről hosszú évekkel ezelőtt elvégeztem ezt az összehasonlítást a román káté szövege és a németnyelvű Luther-féle káték, valamint az egykorú magyar káték szövege között. E tanulmányaimnak az eddigi egyetemi előadásaimban is ismertetett eredménye az, hogy az 1559-i román káténak a forrása *Batizi András* 1550-i kátéja volt. De az e téren elérhető eredmények bővítéseken már az eddigi kutatásaim alapján is bebizonyítható, hogy más, ily szempontból figyelemre nem nagyon méltatott XVI. és XVII. századbeli román könyvekben is fellelhetők a magyar hatás kisebb-nagyobb nyomai.

Nem kevésbé fontos azonban annak a ténynek a hangsúlyozása sem, hogy a XVI. században Erdélyben megjelent románnyelvű vagy román egyházi és kulturális érdekeket szolgáló szlávnyelvű könyvek létrejövetelében és kiadásában nem kis szerepet játszottak az erdélyi hivatalos tényezők: a magyar uralkodók és a városi hatóságok egyfelől, magyar nemzetiségű magánosok külön érdeklődése másfelől. Az uralkodó vagy egyéb hivatalos hatóságok tudtával, beleegyezésével, jóváhagyásával vagy kezdeményezéséből jelentek meg leginkább ezek a könyvek és a román egyházi hatóságok esetleges erkölcsi szankciója mellett minderre a felülről jövő hivatalos szankcióra szükség volt azért is, hogy az új könyvek részére megfelelő tekintélyt biztosítsanak és terjesztésük népszerűsítését elősegítsék. A nyomtatás kiadásait pedig nem egyszer született magyar emberek vállalták magukra (pl. Csáky Máté, Forró Miklós, Geszti Ferenc stb.).

A XVII. sz. folyamán a magyarországi reformáció hatása a román szellemi élet fejlődésére folytatódik és megerősödik. Ennek eredménye a román irodalomban újból vagy abban nyilvánul meg, hogy magyar művek szolgálnak románnyelvű szellemi alkotások forrásául, vagy pedig abban, hogy született magyar emberek írnak a románság részére románnyelvű műveket, illetőleg magyar erkölcsi és anyagi támogatás mellett jelennek meg románnyelvű könyvek. Vagyis ugyanaz történik, ami vég-eredményben a XVI. sz.-ban is tapasztalható. A kimutatható

százalékaránytól eltekintve a megemlíthető különbség csak az, hogy a XVII. század folyamán megjelenik már, természetesen kisebb mértékben, a magyar katolikus propaganda jótékony hatása is a román irodalomra.

E tények igazolására e század román irodalmi termékei közül mint ily elbírálás alá esőket megemlíthetem egyebek között a magyar reformáció hatása alatt született: 1640-i, 1648-i, 1656-i gyulafehérvári román kátékat, az 1640-i *id. Halics Mihály*-féle, az 1642-i *Agyagfalvi Sándor Gergely*-féle, az 1651-i gyulafehérvári és az 1697-i *Viski János*-féle román zsoltárfordításokat, valamint egy év nélküli XVII. sz.-i magyar eredetiből táplálkozó románnyelvű *Graduale*-t; továbbá az 1641-i gyulafehérvári evangéliumot, az 1648-i gyulafehérvári Új Testamentumot, valamint több egyéb nyomtatványt Apafi Mihály idejéből (pl. az 1683-i szászsebesi halotti prédikációkat, kézdivásárhelyi Matkó István „Kegyes cselekedetek rövid ösvénykéje 1666” című művének gyulafehérvári román fordítását, az 1689-i gyulafehérvári *Molitevnice* című szerkönyvet stb.)

A katolikus propaganda hatása alatt az 1636-i *Canisius Péter*-féle pozsonyi román káté és az 1696-i nagyszombati román káté jött létre. Végül ugyancsak magyar hatás és ösztönzés alatt született két XVII. sz.-i román költemény is: Egy latin alfabetummal 1672 körül *Petrovay Miklós* által lemásolt vers és *ifj. Halics Mihály* bázeli hittudományi hallgató költeménye, melyben 1674. X. 20-án felköszöntötte a bázeli egyetemen magyarországi barátját, Páriz Pápai Ferencet orvostudományi doktorrá avatása alkalmából. Ugyancsak Páriz Pápai Ferenc hasonló természetű működésének hatása alatt, vagyis közvetve magyar ösztönzésre írta minden valószínűség szerint ugyancsak *ifj. Halics Mihály* a „*Dictionarium Valachico-Latinum*” cím alatt ismert szótárt.

Megemlítem külön azt is, hogy a XVII. századi erdélyi román nyomtatványok magyar mecénásai közül kiemelendő a fejedelem személye és Kisfaludi Rácz István gyulafehérvári udvarbíró. Az uralkodónak viszonya e román nyomtatványokhoz többféle. E könyvek előszavaikban igen sokszor megemlékeznek az uralkodóról, kinek idejében történik a nyomtatás, de nem

egyszer kiemelik az uralkodó nagy és döntő jelentőségű kezdeményező és mecénási szerepét is az illető könyv létrejöveteleiben. Az uralkodó rendeli el a könyv elkészítését, a gyulafehérvári román érsek útján gondoskodik megfelelő román fordítóról, az ő feladatát képezi esetleg a szükséges cirill betűs nyomda előteremtéséről, előállításáról való gondoskodás, nemkülönben a fordítással és nyomtatással járó összes költségek fedezése. Ez óriási szolgálatokért nem maradnak el ilyenkor a nagy hálakifejezés őszinte és megérdemelt szép szavai. Ily vonatkozásban külön figyelmet érdemelnek pl. az 1648-i gyulafehérvári új testamentum és az 1651-i gyulafehérvári psalterium előszavai. Ez előszavakban Rákóczi György fejedelem román vonatkozású érdemeit és nagyfokú kultúrérzékét az erdélyi románság hivatalos képviselői abban látják, hogy a fejedelem gondoskodik róla, hogy országában az Isten igéjét minden nyelven hirdessék; ezért minden évben nagy költséggel küld idegen országokba tanult embereket oly célból, hogy ott a zsidó és görög szentírásból tanulják meg az Úr igéjét; ezen kívül nagy költséggel építtet új templomokat; továbbá látván, hogy román alattvalóinak nincs meg a saját nyelvükön sem az Új-, sem az egész Ó-Testamentum, meghagyta a gyulafehérvári érseknek, hogy hozzáértő papokkal és bölcs emberekkel fordíttassa le az Új Testamentumot görög, szláv és latin nyelvről román nyelvre; mindezek után pedig saját költségén külföldi mestereket is hozatott megfelelő nyomda felállítására stb.

E román könyvek létrejöveteleiben azonban természetesen megfelelő részük van a román tényezőknek is: rendszerint a gyulafehérvári érseknek, a fordítóknak, nyomdászoknak és a kiadással kapcsolatos költségek fedezőinek személyében.* És e szerep nem korlátozódik és nem szigetelődik el mindig a Kárpátokon inneni területre, hanem esetleg átnyúlik a Kárpátokon túlra is. Annak szemléltetésére, hogy hányféle közreműködésre volt szükség ebben az időben egy román könyv megalkotásánál és kik által voltak képviselve e közreműködések, csak egy jellemző példát említek. Az 1699-i gyulafehérvári *Kiriakodromion* (Tanító Evangelium) megemlékezik a címében József Lipót ma-

---

* De ezek sorában is szokott akadni magyar ember is.

gyar- és erdélyországi királyról, Bánfi György gubernátorról, Atanáz gyulafehérvári érsekről és Istvanovics Mihály havasalföldi nyomdászról. A könyv előszava pedig előadja, hogy a könyv elkészítése és kiadása nevezett gyulafehérvári román érseknek, Dăianul György esperes-nótáriusnak, Kisfaludi Rácz István gyulafehérvári udvarbírónak és Brankován Konstantin Bászáráb havasalföldi vajdának köszönhető. A könyv fő szorgalmazója az érsek volt, aki azonban kénytelen volt igénybe venni egyrészt a havasalföldi vajda támogatását, másrészt egyik papi alattvalója és egy magyar ember külön segítségét is. Miután abban az időben Erdélyben nem akadt román betűkhöz értő nyomdász, az érsek a könyvnyomtatás jelentőségét méltányolni tudó román vajdától kérte kölcsön Istvanovics Mihályt, a kiadások fedezéséhez pedig az érseken kívül nevezett esperes és a gyulafehérvári magyar udvarbíró járult hozzá. Ime tehát magyar és román közreműködés, megértő magyar nagylelkűség és bel- és külföldi román tényezők összefogása egyaránt nélkülözhetetlen a román könyv kiállításához. Szerintem ez a példa a mi gondolatmenetünkben egymagában is elegendő az egész XVII. századnak ily szempontból való jellemzésére. Ez az eset nem az első és nem az utolsó tipikus példája, szinte szimboluma annak, hogyan, mily belső és külső segítséggel, támogatással született meg ezekben a régi időkben — és fejlődött ezután is — a román kultúra. Természetesen megfelelő analógiákat láttunk a XVI. században is, hol egy-egy román könyv kiállításában és terjesztésében kisebb-nagyobb része egyformán jutott az erdélyi román fordítónak, a nyelvrevizor szerepét is betöltő havasalföldi nyomdásznak, az erdélyi és esetleg a havasalföldi román egyházi hatóságnak, vezetőségnek, továbbá a hivatalos magyar hatóságoknak (fejedelemnek vagy városi hatóságnak) és nem utolsó helyen a magyar mecénásnak és a román könyv magyar forrásának. Ez egyaránt így volt a XVI. és XVII. században és csak ezzel az együttes és széles közreműködéssel lehetett ezekben a századokban végleg lerázni a szláv kultúra bilincseit és lerakni a román nemzeti kultúra alapjait olyképen, hogy az az összrománság részére földrajzi határookra való tekintet nélkül közös legyen és maradjon.

III.

A román irodalom első három századában (XV., XVI., XVII. sz.) az irodalmi termékek tekintélyes része egyházi vonatkozású kézzel írott és nyomtatott mű. Másik részét pedig a történeti munkák: a krónikák alkotják. Ha az első csoportban elég figyelemre méltó magyar hatásokat, magyar forrásokat lehet megállapítani, nem mondhatjuk azt sem, hogy a másik csoport hijával volna a magyar hatásnak. A havasalföldieknél sokkal nagyobb készséggel dolgozó moldvai román krónikások belföldi és külföldi forrásokat egyaránt használnak műveikben. A külföldi források közül különösen a szomszéd országok történeti műveit igyekeznek megismerni, de nyugateurópai forrásokat is olvasnak. Elsősorban új-, közép- és ókori latin és görög nyelvű, továbbá szláv nyelvű és csak ritkábban más, nyugateurópai nyelvű vagy török nyelvű források segítségével folyamodnak. A lengyel forrásokat különös előszeretettel részesítik.

De természetesen nem maradhatnak megfelelő hatás nélkül a magyar történetírás termékei sem. Több román krónikaíróról állítják — bizonyára nem egészen alaptalanul —, hogy ismerték a magyar nyelvet. Az egyik ily krónikás (*Simion Dascalul*) a moldvai nép eredetével foglalkozva (melyet különben nem valami dicsőségesnek tüntet fel) azt állítja, hogy elbeszélésének ezt a részét a „magyar krónikából“ merítette. Igen nagy előszeretettel használják a XVII. és XVIII. századi román krónikások *Bonfinius* munkáját. Bonfiniusra és Toppeltinusra *Costin Miron*, *Costin Miklós* és *Cantemir Demeter* moldvai krónikások mint „magyar historikusokra“ hivatkoznak. Costin Miron Bonfinit egy helyen így említi: „Bonfin a magyar, Dacia történetésze“ (Bonfin ungurul, istoric de Dakia); más alkalommal meg ezzel a jelzővel tünteti ki: „Bonfin, Dácia nagy historikusa“ (Bonfin, marile Istorie de Dakia sau Dația). Használják azonban ezeken kívül — különösen a moldvai krónikások — *Bethlen Farkas*, *Heltai Gáspár*, *Istvánffy Miklós* és *Oláh Miklós* műveit. — Moldva megalapításáról oly mondát tartottak fenn a román krónikák, amelynek elemei nagyon hasonlítanak a magyar krónikákban elbeszélte csodaszarvas-monda elemeihez. A fő különbség az, hogy a román mondában nem szarvasról, hanem bölényről van szó, vagyis arról az állatról, melyre a román vaj-

dák különös előszeretettel vadásztak és amely Moldvaország címerében is szerepel. Mellékesen jegyzem meg, hogy az egész monda egyben heraldikai monda is, mely a moldvai címerben látható bölényfej eredetét akarja megmagyarázni. De ettől eltekintve bajos dolog fel nem ismerni ezen mondatípus megörökítésénél a magyar krónika hatását a román krónikára. — Teljesen analóg a helyzet a Havasalföld megalapítására vonatkozó mondánál is. Havasalföld megalapítójáról ugyanis a román krónika azt meséli, hogy egy erdélyi fejedelem és egy szép fogarasi román lány törvénytelen fia. A fejedelem aranygyűrűt ajándékozott a lánynak, meghagyván neki, hogy menjen a szüleihez, szülés után pedig a gyerekekkel és gyűrűvel együtt térjen vissza hozzá. Ez így is történt. A lány, fivére kíséretében, indult el a kis gyerekekkel és a gyűrűvel a gyerek apjához. Útközben azonban valami erdőben fáradtságtól elaludtak, miközben egy holló kilopta a kis gyerek kezéből a gyűrűt. A gyerekek rívására felébredtek és az anya fivére lelőtte a hollót, melynek torkában volt a gyűrű. A lelőtt hollóval együtt indultak tovább Erdély fejedelméhez, aki gyermekének a vajda nevet adta és ki-
eszközölte a magyar királynál, hogy fia megkapja Fogaras vajdaságát. Ez a Negru nevű gyerek lett Havasalföld megalapítója és azóta és az elbeszélte hollós jelenet miatt látható Havasalföld címerében a holló. E szintén heraldikai monda motivumai is teljesen azonosak Hunyadi János születésével és a Hunyadiak címerében látható holló eredetét magyarázó — *Heltai Gáspár* krónikájából származó — magyar monda motivumaival. Nem fér hozzá kétség, hogy itt is a magyar krónika szolgált forrásul a román krónikásoknak.

IV.

A XVI. és XVII. sz.-ban a magyarországi reformációnak és az erdélyi magyar fejedelmeknek óriási érdeme a román nemzeti irodalom és művelődési mozgalmak előbbrevitelével kapcsolatban abban áll, hogy megteremtették az első románnyelvű nyomtatványokat, elősegítették a román irodalmi nyelv kialakulását és fejlődését és közreműködtek a szláv egyházi nyelvnek a román egyházból és egyházi irodalomból való kiküszöböléséhez. Kétségtelenül hatalmas és nagyhorderejű teljesítmények. De mindez még csak

a kezdet, melynek méltó folytatása van a XVIII. sz.-ban. A magyar erdélyi fejedelmek és a magyarországi reformáció kultúratерjesztő munkáját és misszióját a magyarországi romániség és ezáltal közvetve az egész romániség részére a XVIII. sz. folyamán az erdélyi önálló magyar fejedelemség megszűnése után átvette egyrészt a Habsburg-uralkodók által képviselt magyar állami hatalom, másrészt a magyarországi katolikus propaganda. E két tényező működésének és szerepének a románok közötti kultúratерjesztő eredményei — ha lehetséges — aránylag fontosabbak és nagyobbak az előző két század magyar kultúrmunkája eredményeinél is. Ez a XVIII. sz.-beli magyar és magyarországi kultúrmunka volt ugyanis az, mely megteremtette azokat a tartós, szilárd és hatalmas alapokat, amelyeken fel lehetett építeni a XIX. és XX. század folyamán egyrészt a modernebb román nemzeti irodalmat és kultúrát, másrészt a modern román állami eszme kialakulását, sőt a mai nagy román állam létrejövetelét is. Ez az óriási és igazi nagy jelentősége Magyarország XVIII. sz.-beli nagymérvű hozzájárulásának a román nemzeti irodalom és művelődés fejlesztéséhez. Állításunk igazolására most csak azt nézzük meg: mit tett a magyar állam a XVIII. sz. folyamán a román nyelv és irodalom művelése és a román nép iskolázása terén; másrészt pedig: mit eredményezett az ugyancsak államilag támogatott magyarországi katolikus propaganda a román nemzeti irodalom és kultúra fejlesztése terén?

A magyar állami hatalom a román nyelv művelését és a román irodalmi termelést két úton mozdította elő a XVIII. sz. folyamán. Először azáltal, hogy a hivatalos közigazgatási stb. rendeleteket román nyelvre is lefordíttatta és románul is kinyomatta, szétküldötte a románlakta vidékekre, hol a hatóságok ki-függesztették vagy felolvastatták azokat a népnek. E rendeletek tudományos jelentősége igen nagy úgy belső tartalmuknál fogva, mint különösen román nyelvészeti és irodalomtörténeti szempontból, mert végeredményben minden egyes ilyen románnyelvű hivatalos rendelet egy-egy román nyelvemléket jelent, melyet és melyeket sajnos úgy nyelvészeti, mint egyéb szempontokból a tudományos vizsgálat alig méltatott eddig figyelemre. (A figyelmet egyébként ezekre 26 évvel ezelőtt egy magyar kutató hívta fel.)

E rendeletek száma egy hosszú évszázadon keresztül természetesen igen nagy volt. Sajnos az eddig ismert és fennmaradt hasonló nyomtatványok száma aránylag elég szerény, mert elkallódásukhoz és megsemmisítésükhöz az idők folyamán sok minden hozzájárult. Az eddigi kutatás 56 ily természetű nyomtatványt tudott kiásni a levéltárakból és könyvtárakból; e számot saját kutatásaim közben több darabbal sikerült kiegészítenem. Így is e hivatalos magyarországi románnyelvű rendeletek: az irodalom által már régebben is ismert és az általam felfedezett ily természetű nyomtatványok száma az aránylag oly szegényes régi román irodalom termékeinek hatalmas gyarapodását jelenti. Jelentőségüket nagy mértékben fokozza az a körülmény is, hogy míg a Kárpátokon túli két román fejedelemségben alig találkozunk a XVIII. sz.-ban egy pár hasonló természetű nyomtatvánnyal, a Habsburg-monarchia egész területén élő románság számára adtak ki román nyelven ily természetű rendeleteket és nyomtatványokat; így az Ausztriához csak a XVIII. sz. utolsó negyedében csatolt Bukovinában élő lakosság számára is. A magyarországi románság részére azonban sokkal régebbi idők óta és sokkal nagyobb mennyiségben jelentek meg ezek a románnyelvű hivatalos nyomtatványok. Érdekes jelenség ez a román nép kulturális és irodalmi fejlődésében. Nemcsak. Hanem az a sajátságos helyzet állott elő, hogy bár a román nép nálunk abban az időben nem volt politikai nemzet, a magyar állami szervek a román nyelvet ezáltal mégis, szinte azt lehetne mondani, hivatalos nyelv rangjára emelték.

Ugyanakkor a román tartományokban a fanarióta korszakbeli görög tanárok és szellemi vezetők a román nyelvet barbár nyelvnek minősítették; melyen sem tudományt művelni, sem közigazgatást vezetni nem lehet. Tehát a románországi szellemi életben vezérszerepet játszó e görög tekintélyek az állami élettel és a tudománnyal kapcsolatos fogalmak kifejezésére a román nyelvet képtelennek tartották. A magyar állami szerveknek kellett jönniök, hogy a román kultúrát és irodalmát erős lépésekkel előmozdító, nagyjelentőségű cselekedetekkel bebizonyítsák a román nemzeti kultúra fejlődését megakadályozó görög felfogás helytelenségét. Egyébként a magyar állami határolom ide vonatkozó teljesítményét és ennek jelentőségét román mű-

velődési szempontból nemcsak ennek az eddig ismert 60—70 drb. nyomtatványnak alapján kell megítélni és megállapítani, hanem az elveszetteknek, elkallódottaknak és még elő nem kerülteknek a számát is ép úgy tekintetbe kell venni. Hiszen ezek számát is meg lehetne legalább hozzávetőlegesen állapítani a román-lakta területen fennmaradt hasonló tartalmú magyar és német nyelvű rendeletekből és nyomtatványokból. De ez azt jelenti egyben, hogy a magyar állami hatalom románok közötti kultúraterjesztő tevékenységének a jelentősége a valóságban sokkalta nagyobb, mint ahogy ezt egyáltalán eddig gondoltuk és feltételeztük.

V.

Ennek a magyarországi románság, közvetve pedig az egész románság kultúráját felemelni akaró magasztos hivatásának azonban még ennél is sokkal nagyobb mértékben eleget tett a magyar állami hatalom a XVIII. sz. folyamán az általa követett céltudatos iskolapolitikájával. Közéleti részletekbe itt sem bocsátkozhatom. Röviden csak a következőket jegyzem meg:

A magyarországi románok számára a tömeges iskolaalapítás Mária Terézia korában kezdődik és folytatódik II. József alatt. Kulturális szempontból a hazai románság e két uralkodónak igen-igen sokat köszönhet. Ami ezen a téren azután következett, a további fejlődés, csak azokon az erős pillérekre és alapokon épülhetett fel, melyeket e két uralkodó megvetett. A román iskolaügy története ugyan visszanyúlik Magyarországon a középkorig. Igaz, hogy csak nagyon gyér adatokkal rendelkezünk a magyarországi román iskolázás kezdeteiről és fejlődéséről. De így is tudjuk, hogy a XV. század végén (1495-ben) a brasói Szent Miklós román templom mellett volt már valami kezdetleges iskola-féle. Hasonló iskoláknak a püspöki székhelyeken és a kolostorok mellett kellett lenniök. De ezeket csakis a papjelöltek látogatták. Az egész szellemi táplálék pedig, amit e kolostori iskolákban a régebbi időkben a lehető legrövidebb idő alatt kellett elsajátítani, az istentisztelet és egyházi énekek gyors megtanulásából állott és csak ritkán jutott el az írás-olvasás komoly elsajátításáig. A szó komolyabb értelmében vehető rendes iskolákat a magyarországi román nép részére csak az erdélyi reformáció hozott és teremtetett. Már a XVI. század

második felében alakulnak ily kálvinista szellemű román iskolák Lugoson, Karánsebesen és Hátszegen. A XVII. században pedig nagyobb jelentőségre emelkedett az I. Rákóczi György özvegye, Lorántffy Zsuzsánna által Fogarason 1657-ben alapított román iskola. Ebben az iskolában a román Abc-t, az Új Testamentumot, a Zsoltárokat, a Kátét, a Miatyánkot, a Credo-t, a Tíz Parancsolatot, az egyházi kánonokat és az egyházi énekeket tanították.

A reformáció által teremtett, bár kevés számú román iskola kétségtelenül nagy haladást jelentett a magyarországi román nép kulturális fejlődésében. A hiba azonban ott volt, hogy ez iskolák száma aránylag nagyon kicsi volt, a katolikus-propagandának a románok közötti megerősödése és diadalra jutása után pedig elvesztették jelentőségüket. Éppen emiatt *Bod Péter* a következőket kénytelen megállapítani: „A románoknak nincsenek iskoláik, ezért oly ritka közöttük, aki olvasni tud. A románok vagy a kolostorokban tanulnak a román szerzetesektől, akik legtöbbször műveletlenek és csak ruházatuk és életmódjuk által különböznek a többi romántól, vagy pedig a templomok kántoraitól tanulnak, akik román ismereteiket Bukarestben szerezték és ezekhez hozzáadtak egy kis kultúrát a reformátusok vagy a jezsuiták iskoláiban.” Ennek ellenére vannak adataink, hogy már a XVII. sz. végén és a XVIII. sz. első felében az említetteken kívül is voltak egyes román falvakban kezdetleges román iskolák.

Világos mégis az eddigiekből, hogy a XVIII. századig, sőt a XVIII. század második feléig a magyarországi román iskolák száma korlátolt volt, továbbá ez iskolák egyházi jellegű, az egyházzal kapcsolatos iskolák voltak, a magyar reformáció által teremtett román iskolákat is beleértve. A katolikus egyházzal 1700-ban bekövetkezett unió a magyarországi románság egy kis hányada részére ugyan az iskolázás és művelődés szempontjából új lehetőségeket, új utakat nyitott: egyrészt a gör. kat. román klerikusok részére megnyíltak a magyarországi jezsuiták összes iskolái, másrészt az unió megteremtette 1754-ben Balázsfalván az első román középiskolát. Az elemi iskolák, a nép széles tömegeinek oktatását célzó iskolák nagyobb számban való felállítása azonban csak a XVIII. század második felében történt meg, Mária Terézia iskolareformjai során.

Mária Terézia — a felvilágosodott abszolutizmus szellemében — arra a meggyőződésre jutott, hogy egyrészt a Habsburg-birodalmat csak úgy erősítheti meg, másrészt az uralkodása alatt élő népek bodogulását és haladását úgy biztosíthatja legjobban, ha összes alattvalóiba bele tud nevelni egy összm monarchisztikus polgári tudatot. E cél szolgálatába kell állítani az iskolákat is. A kultúrát a monarchiabeli összes népek közös kincsévé kell tenni. Az iskola nevelési feladata ezentúl ne szorítkozzék csupán a vallásos kultúra ápolására, hanem teremtsen elsősorban egységes állampolgári és politikai kultúrát és öntudatot. Az iskolakérdésnek ily szellemben való rendezését pedig ki kell terjeszteni az „illyr nemzetre“ is, (mely elnevezés alatt a szerbeket és románokat kell érteni), mert csak ennek segítségével lehet a szerb és román iskolák által terjesztendő kultúrában az állam érdekeinek megfelelő szellemet biztosítani. E végső célkitűzésektől vezettetve kezdte meg Mária Terézia 1763-ban a román iskolák felállítását és ezirányú működését nagy buzgalommal folytatta élete végéig.

Természetesen Mária Teréziának gondoskodnia kellett a szükséges román nyelvű iskolakönyvekről és ezzel kapcsolatban megfelelő cirill-betűs nyomdákról is. Épen mivel a Mária Terézia előtti időkben a magyarországi román iskolák száma aránylag sokkal kisebb volt, mint Mária Terézia iskolareformjai után, logikus, hogy a magyarországi román didaktikai irodalomnak is sokkal, de sokkal szegényesebbnek kellett lennie a Mária Terézia-féle iskolareformok előtt, mint után. Az elmondottak alapján azonban az is természetes, hogy komoly és igazi román didaktikai irodalomról akár Magyarországon, akár a Kárpátokon túl, a XVII. sz. vége előtt nem nagyon lehet beszélni. A meglévő adottságokból, a gyérszámú magyarországi román iskolák egyházi jellegéből,* ezek egyházi céljából és az ott folyt kezdetleges tanítási módból következik, hogy a XVII.

* Megjegyzem, hogy ugyanez volt a helyzet a két román fejedelemségben is, hol szintén nem beszélhetünk másról, csak hasonló természetű, egyházi jellegű iskolákról és ahol elszigetelt régebbi kísérletezésektől eltekintve csak a fanarióta-korszakban (hivatalosan 1711-től kezdve) kelteznek kezdetleges egyházi iskolák mellett magasabb színvonalú iskolák is. Ezek azonban teljesen a görög kultúra szolgálatában állottak és nem román, hanem görög nyelven tanítottak.

sz. vége előtt kizárólagosan a román egyházi könyvek állhattak a tanítás szolgálatában, egyedül azok képezték a tanítás eszközeit, úgy a Kárpátokon inneni, mint a Kárpátokon túli román-ságnál. Ez egyházi könyvek közül didaktikai célokat is szolgálhatott elsősorban a magyarországi reformáció által egyéb célok érdekében teremtett öt káté: a nagyszebeni 1544-ből, a brassói 1559-től, a gyulafehérvári 1640-, 1648- és 1656-ból. Ide sorozható a katolikus propaganda szolgálatában álló pozsonyi 1636-i Canisius Péter-féle román káté és az 1696-i nagyszombati káté, valamint az ugyancsak a katolikus törekvéseket szolgáló és a Congregatio de propaganda fide római nyomdájában 1677-ben nyomtatott és Vito Pilutio szerzetes által román nyelvre fordított latin betűs káté. Az első kimondott iskolakönyv román nyelven 1699-ben jelenik meg Gyulafehérvárott: egy Abcés könyv.

A. XVIII. század fokozódó szükségletei természetesen újabb románnyelvű tankönyvek nyomtatását tették lehetővé. Ez irányú vizsgálódásaim alapján megállapítottam, hogy a román didaktikai irodalom a legrégibb időktől kezdve Mária Terézia haláláig elég szűk mederben fejlődhetett csak. A kizárólagosan iskolai célokra írt románnyelvű könyvek száma aránylag nagyon kicsi volt: nyolc Abcés könyvet, egy számtankönyvet, két iskolai szabályzatokat tartalmazó könyvet ismerünk eddig összesen ebből a régiebb időszakból. E kis számot kiegészítette az egyéb célokat szolgáló egyházi könyvek azon része, mely alkalmasnak bizonyulhatott tanítási célokra is és itt első sorban a régi román kátéirodalmat tartjuk szem előtt. Végső eredményképpen tehát körülbelül 30-ra lehet tenni a didaktikai célokat szolgáló román nyelven Mária Terézia haláláig megjelent, eddig ismert könyvek számát. Ezek közül is 11 Mária Terézia idejében a Habsburg-monarchia területén látott napvilágot. Vagyis a Mária Terézia előtti 200 éves időszakban a didaktikai célokat szolgáló románnyelvű irodalom csak kétszerannyit tudott teremni, mint amennyit Mária Terézia 40 éves uralkodása a Habsburg-monarchia határain belül fel tudott mutatni. Ez az összehasonlítás is nagyon világosan bizonyítja, milyen erős lökést adott Mária Terézia magyarországi uralma az ő hatalmas iskolareformjaival a román nép kulturális fejlődésének.

Mária Terézia halála után, II. József uralkodása alatt az

iskolaügy a Mária Terézia által megjelölt utakon haladt tovább és román szempontból igen nagy és öröndetes haladás állott be minden téren. Ez könnyen érthető: az úttörés nehézségeinek egy nagy részét Mária Terézia már elhárította; a megkezdett munkát csak kitartással és jóakarattal folytatni kellett. Ennek eredménye lett az, hogy pl. csak Erdély területén közel 300 új román elemi népiskola jött létre. De a szorosán vett Magyarország területén is igen-igen sok új románnyelvű iskolát állítottak fel. A román tankönyvirodalom fejlődése is sokkal gyorsabb lépésekkel és nagyobb arányokban haladt, mint Mária Terézia haláláig. Sajnos nem bocsátkozhatom részletekbe, pedig egy csomó teljesen ismeretlen és igen érdekes adattal rendelkezem ebben a vonatkozásban is, ismeretlen tankönyvekről és ismeretlen tankönyvírókról. Ez adatok azonban egyetemi előadásaim révén szintén nem maradtak eltemetve. Most csak azt említem meg, mint aminek óriási jelentősége nem vitatható, hogy a XVIII. sz. végén a magyarországi románság az állami gondoskodás jóvoltából legalább 5—6 száz nemzeti népiskolával rendelkezett, melyek terjesztették a világosságot, előkészítették és nevelték a magyarországi románság intelligenciáját és addig hiányzó középosztályát, termelték a kezdetleges és szegényes román irodalom továbbmívelőit és lerakták a XIX. századi román nemzeti kultúra alapjait.

Hogy mindennek jelentőségét érthetőbb megvilágításba helyezhessem, rövid összehasonlítást teszek a Kárpátokon túli román tartományok helyzetével. Az iskolaügy fejlődése a román vajdaságokban, román nemzeti szempontból igen-igen mostohának mondható. A fanarióta-uralom végéig, 1821-ig a román tan nyelvű iskolák száma az idegen nyelvű, régebben szláv-, azután meg görögnyelvű iskolákkal szemben teljesen elenyésző volt és igen alacsony színvonal uralkodott e román iskolákban. Ezek az iskolák egyébként rendszerint városokban, püspöki székhelyeken és kolostorok mellett fejlődtek és működtek. Falusi román népiskolák ebben a korszakban a két román vajdaságban úgyszólván teljesen ismeretlen fogalmak voltak, vagy legjobb esetben egy-egy megértő és nagylelkű gazdag bojár jóvoltából, mint igen ritka fehér hollók fordultak csak elő. A falusi népiskolák rendszeres felállítása román földön csak a XIX. századnak tudott feladatául jutni; de e probléma megoldása

akkor is csak igen dőcögösen és lassan tudott haladni. Vagyis ime egy újabb közművelődési terület, az iskola területe, amelyiken a magyarországi románság oly nagy mértékben és oly örvendetesen megelőzte a Kárpátokon túli románság kulturális fejlődését. Aminek fontossága annál felmérhetetlenebb, mert a művelődésben teljesen elmaradt, addig teljes sötétségben tengődő nagy román paraszttömegek felemeléséről van szó. És mindezt a magyarországi románság a magyar állami hivatalos közegek és tényezők céltudatos gondoskodásának köszönheti.

VI.

Miután láttuk, hogy mit tett a magyar állam a XVIII. század folyamán közigazgatási és iskolapolitikai téren a románság kulturális és irodalmi törekvéseinek elősegítésére, nézzük most már a magyarság e korszakbeli hasonló teljesítményeit egyházpolitikai téren. Vagyis most áttérek a XVIII. századi magyarországi katolikus propaganda által a románság kulturális fejlődésére gyakorolt megbecsülhetetlen fontosságú hatások ecsetelésére, jellemzésére. Itt is töredékes és teljességre nem törekedhető lesz az előadásom; egy-két fontosabb dolog kiemelésével fogom csak jellemezni a magyarországi katolikus propagandának óriási, előre nem sejtett és kiszámíthatatlan forradalmasító következményeit a román irodalmi, kulturális és politikai mozgalmak további fejlődése szempontjából.

A XVIII. század meghozta a magyarországi románok egy részének vallásos unióját a római katolikus egyházzal és ezzel a magyar állami hatalom voltaképpen folytatta a románokkal szemben azt a kultúr munkát, melyet egyházi téren az erdélyi fejedelmek oly elismerésre méltó módon megkezdtek. A görög-katolikus vallásra való áttérés oly művelődési és iskolázási eszközökhöz juttatta a románság ezen töredékét, melyek addig előtte ismeretlenek és hozzáférhetetlenek voltak. A latin nyelvet ugyanis Lengyelországon kívül a románok különösképpen épen a magyarországi iskolákban tanulták meg. Már 1643-ban hangsúlyozta Deodat szófiai katolikus püspök egyik jelentésében, hogy a havasalföldi románok, ha latinul akarnak tanulni, Erdélybe mennek. 1700 után azonban a latin nyelvnek a románok részéről való megismerésével kapcsolatban már nem-

csak akaratról és jószántukból való tanulásról volt szó, hanem bizonyos természetes és elkerülhetetlen szükségéről is. Az új vallás, a görög katolikus vallás papjait ugyanis latin előadási nyelvű iskolákban kellett nevelni. Így ezek az új román klérikusok nagy részben a magyarországi jezsuiták iskoláiban nevelkedtek. De a vallási unió pontjait aláíró gyulafehérvári román érsek is, Anghel Atanáz 1701-ben eskü alatt ígérte meg, hogy nem fogja megerősíteni a felügyelete alatt álló iskolájában azon tanárok kinevezését, akik latinul nem fognak tudni. 1743-tól kezdve pedig a magyarországi jezsuita latin iskolák látogatása mellett a magyarországi románok a római „De propaganda fide“ kollégiumban is folytathatták tanulmányaikat. 1754-ben meg felállították Balázsfalván az első román középiskolát. Végül 1774-től kezdve Mária Terézia lehetővé tette azt is, hogy a román klérikusok Bécsben a Szent Borbála intézetben, későbbben meg Lembergben is nevelkedhessenek.

A latin műveltségű kiképzés felébresztette ezen most keletkező kisszámú magyarországi román intelligenciában a tudás- és tudományszomjat és megismertette vele a nyugati tudomány forrásait és módszereit. Kizárólagosan ezek a körülmények tudták felszínre vetni a 18. század második felében a román tudományosság három nagy alakját: *Klein Sámuel*t, *Sincai György*öt és *Maier Péter*t; kik a román nyelvtudomány megteremtői, a román történeti tudomány újjáteremtői, a román irredentizmus tudományos megalapítói, az egész román nép forradalmasító apostolai voltak a román nemzeti öntudat felébresztése és a románság egész további politikai és állami magatartása és célkitűzései szempontjából. A politikai és állami dáko-románizmusnak a szülőágyát és éltető erejét, anyatejét a Klein, Sincai és Maier által propagált eszmékben kell keresni, melyek feltartóztathatatlan izgató erővel furakodtak be a román nép lelkébe és egy egész századon keresztül fűtötték azt át, amíg teljes kirobbanásra és pillanatnyi megvalósításra kedvező alkalomra nem találtak. Klein, Sincai és Maier fanatikusan tendenciózus tudományos működésükkel legszemléltetőbb példáját mutatják annak, hogyan válhatik az irodalom egy nép politikai célkitűzéseinek és harcainak nélkülözhetetlen és megbecsülhetetlen előkészítőjévé. De abban, hogy ez a három román görög-katolikus tudós-szerzetes felemelkedhetett minden tekintetben

és a leírt mértékben erre a magaslatra, a magyarságnak és első sorban a magyar fővárosnak óriási érdeme és része van.*

Klein, Šincal és Maior román kortársaik között a legképzettebbek, legtanultabbak és legtehetségesebbek közé tartoztak. Más, kényelmesebb és szerencsésebb anyagi viszonyok között bizonyára nagyobb szellemi tevékenységet is ki tudtak volna fejteni, az általuk tényleg elértéknél nagyobb eredményeket azonban akkor sem tudtak volna felmutatni. Sőt elért eredményeik nagyságát és fokát is részben kedvezőtlen anyagi helyzetüknek, illetőleg azon körülményeknek is köszönhetik, melyek őket életük utolsó szakában szűkebb hazájuk elhagyására kényszerítették. Nyugtalan, összeférhetetlen és nagyratörő természetük összeütközésbe hozta őket fölöttes hatásukkal, saját balázsfalvi püspökükkel, a hiú és buzgó katolikus Bobb Jánossal, ki Šincal és Kleint fel is jelentette és vizsgálatot indított ellenük. Ezek emiatt kénytelenek voltak kezükbe venni a vándorbotot és így kerültek és telepedtek le a magyar fővárosban, hol azután aránylag a legideálisabb otthonra találtak. Maiort is püspökével való rossz viszonya és kielégítetlen ambíciói, főképen tudományos nagyravágyása hozta fel az ország szívébe. Mind a hárman hosszabb vagy végleges alkalmazást a budai egyetemi nyomdában nyertek románnyelvű cenzori és korrektori minőségben. Hánytatott életükben a budai egyetemi nyomda nemcsak az anyagi megélhetést biztosította számukra, hanem a legkiválóbb szellemi táplálék legteljesebb mértékét is. Mielőtt ide kerültek, római és bécsi tartózkodásuk és tanulmányaik által nyugati látókört nyertek és megismerték a nyugati tudomány forráskincseit és módszereit. De ennek igazi és teljes hasznát messzemenő célkitűzéseikben csak úgy vehették, ha birtokába kerülnek a magyar tudományos világ műhelye legaprólékosabb megismerésének is. A magyar főváros táplálta ugyanis úgyszólván az ország egész vérkeringését, magában

---

* Egyáltalán eddig figyelemre nem eléggé méltatott kérdés maradt az a tény is, hogy a magyar főváros körülbelül ötnegyed évszázadon át, a XVIII. század végétől a világháború kitöréséig egyik fontos tápláló forrása volt a román kulturális mozgalmaknak. E megállapításaimat több, mint 15 év óta számtalanszor hangsúlyoztam és bizonyítottam és e bizonyítgatásaim révén mentek át a legújabb magyar tudományos közudatba is. Ujbóli részletes bebizonyításuktól itt most el kell állnom.

központosította az ország legelsőbbrendű és legfőbb kulturális, szellemi, tudományos forrását, tehát fölötte alkalmas volt arra, hogy az erdélyi román triász lelkében és agyában kitöltse mindazokat a hézagokat és hiányokat, amelyek elfümtetését csakis a magyar tudományosság közelebbi és pontos megismerése által lehetett elérni. Tudományos ismereteiket ki kellett egészíteni épen a legfontosabb dologgal: a magyar források, könyvtárak, levéltárak gazdag és megbecsülhetetlen kincseinek komoly áttanulmányozásával. Azt a rengeteg mennyiségű forrásanyagot, amelyre tudományos munkáikban támaszkodnak és amilyenre az addigi román szellemi alkotások hivatkozni nem bírtak, nagy részben csak a magyar főváros tette és tette számukra hozzáférhetővé. De ugyancsak ez szolgáltatta első sorban a szerencsés alkalmat arra is, hogy ezek a román tudományos forradalmárok közelebbről is, személyesen ismerkedjenek meg az akkori nagy magyar tudósokkal. Aranka György, Benkő József, Cornides Dániel, Engel Keresztély, Haliczky András Frigyes, Hadik Antal, Katona István, Kereszturi József, Kovachich Márton György, Lehótzky András, Lipszky János, Perecsényi Nagy László, Romy Károly György, Schedius Lajos, Tertina Mihály, Virág Benedek és másokkal személyes vagy levélbeli érintkezésben állottak. Az ezekkel való közvetlen és levélbeli érintkezés és tudományos vitatkozások egyrészt feltárták előttük az egész magyar tudományos gondolkodást, másrészt tetemesen megkönnyítették részükre a magyar források tartalmának, helyének, jelentőségének megismerését és így egyben önkénytelenül is hozzájárultak a román tudósok kritikai érzékének élesítéséhez, mélyítéséhez. Vagyis: a budai egyetemi nyomda, illetőleg budai tartózkodásuk egyrészt kenyeret nyújtott Klein, Sincal és Maiornak, másrészt rendszeres tudományos oktató iskolát, magasabb szemináriumot nyújtott számukra, a legkedvezőbb kutatási és továbbképzési lehetőséget. A budai nyomda nélkül soha sem kerülhettek volna hosszabb időre a magyar fővárosba, sohasem ismerték és aknázhatták volna ki alaposabban a magyar tudományosságot és a magyar forrásokat. Bizonyára kisebb készséggel és alacsonyabb színvonalon írták volna meg munkáikat; sőt egyáltalán nem bizonyos, hogy alkalmuk és lehetőségük lett volna összes műveik megírására. A magyar főváros ennek a triásznak egész szelle-

mi fejlődésére, tudományos működése eredményeinek minőségére és mennyiségére kimondhatatlanul jótékony hatást gyakorolt.

Ezzel kapcsolatban legalább néhány mondatban ki kell emelnem azt is, hogy részben jelzett megállapításaim folytán, de sok egyéb ok miatt is a budai egyetemi nyomda egy teljesen külön fejezetet foglal el a román irodalmi és kulturális mozgalmak fejlődésében és történetében a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. első tizedeiben. Vagyis a budai egyetemi nyomda egyik hervadhatatlan érdeme román szempontból az, hogy Klein, Şincai és Maior részére megteremtette az alkalmat és lehetőséget arra, hogy ezek az ország fővárosában huzamosabb ideig és állandóan tartózkodhassanak és kutathassanak. A román irodalomra és művelődésre gyakorolt ezen *közvetett* jótékony hatásán kívül kifejtett a budai nyomda egy másik *egyenes és tudatos*, nem kisebb fontosságú tevékenységet is a román szellemi és kulturális törekvések előmozdítása érdekében. A budai egyetemi nyomda az egész románságot hálára kötelező kulturális szerepének ez a második útja abban a hatalmas, nagyvonalú civilizatorikus munkaprogrammban testesült meg, amelyet az egyetemi nyomda a hazai népekkel szemben, Nagyszombatból Budára való költözése után, maga elé tűzött és amelyen belül a román nép kulturális érdekeit földrajzi határookra való tekintet nélkül a legmelegebben ölelte fel.*

VII.

Klein, Şincai és Maior működése áterjedt a XIX. század elejére is, hatása pedig az egész román irodalomra és tudományra úgyszólván megszakítás nélkül tartott az egész XIX. század folyamán. A triász működésének visszhangja, eszméi** Magyarországból és Erdélyből gyorsan áthatottak a két román

* Erre vonatkozó igen régi kutatásaim teljesen ismeretlen adatokkal alátámasztott eredményeinek számtalan helyen való hirdetése szintén nem maradt termékenyítő és gyümölcöző hatás nélkül. Így már csak ezért sem bocsátkozhatom ez alkalommal e nagyfontosságú kérdés részletes tárgyalásába.

** A román nyelv a latin nyelvből származik; a románok Traianus császár dáciabeli gyarmatosainak közvetlen leszármazói, kik Dáciát soha, egyetlen pillanatra sem hagyták el és így mint őslakosok e földön politikai jogokra és uralomra első sorban jogosultak.

vajdaságba is. Az első harcosok sorában, kik Klein, Sincai és Maior tanításainak román földön való terjesztéséért felvették a küzdelmet, helyet foglal több erdélyi román tanár is, kiket a Kárpátokon túli tényezők egyenesen oly célból hívtak meg, hogy közreműködjenek a román fejedelemségekben a 19. század elején tervbe vett nagyszabású iskolareformok végrehajtásában. Ez iskolareformoknak kimondott célja a lenyűgöző idegen, görög szellemnek és nyelvnek teljes és radikális kiszorítása a román tanintézetekből, vagyis a román vajdaságok iskoláinak elrománosítása, nemzetivé tétele volt. Klein, Sincai és Maior eszméi és tanítványai pedig kitűnően alkalmasaknak bizonyultak az új román iskolareformok megalkotására és végrehajtására. Így az, akinek először sikerült a Klein, Sincai, Maior-féle eszméket komolyan és gyökeresen átplántálnia Romániába, szintén erdélyi román volt: *Lazár György*. Lazár hajtotta végre Bukarestben még Maior Péter életében a havasalföldi román iskola megreformálását Maiornak és társainak, vagyis a román irodalomban úgynevezett erdélyi latinosító iskolának forradalmasító nemzeti szellemében. Lazárt a román irodalom és művelődés történetében mint valóságos nemzeti apostolt szokták ünnepegni, aki a romániai népet, közelebbről a havasalföldi románokat felébresztette a hosszú fanarióta-korszakbeli aléltáságból és alapját vetette meg nemcsak a modern román nemzeti iskolának, hanem ezáltal egyben az egész mai modern Romániának. Körülbelül olyan jelentősége van neki szűkebb határok között Havasalföldre nézve, mint amilyen nagy jelentőségük van az egész románság szempontjából Klein, Sincai és Maiornak, kiknek ő előretolt exponense, legkövetkezetesebb képviselője volt Havasalföldön.

De a latinosító iskola megalapítóihoz hasonlóan az ő életviszonyaival és fejlődésével kapcsolatban is kiemelhetjük, mily sokat köszönhet ő Magyarországnak. Lazár ugyanis földhöz ragadt szegény paraszt szülőktől származott, kik Bruckenthal Sámuel báró erdélyi kormányzónak szebenmegyei feleki birtokán szolgáltak. Bruckenthal volt az, ki ezek legkisebb gyerekének, Györgynek éles esztét észrevette és hozzásegítette, anyagiilag lehetővé tette, hogy elemi iskolai elvégzése után Kolozsvárra kerüljön és középiskolai tanulmányokat folytathasson. Kolozsvári tanulmányaival kapcsolatban pedig az is ki van mu-

tatva, mily kitűnő és maradandó hatást gyakoroltak az ő egész további fejlődésére kolozsvári magyar tanárai, különösen *Koros Imre* és *Gegő József*. Ha ugyanis Lazár matematikus és filozófus lett, ami oly nagy szerepet játszott az ő havasalföldi tanári működésében, úgy ez Koros és Gegő professzorok fő érdeme, akik az első jó, komoly és eltörülhetetlen alapokat nyújtották neki ezen a téren. Ha tehát az erdélyi kormányzó nem méltatja figyelemre a földhöz ragadt kis román parasztyereket és nem küldi Kolozsvárra, akkor Moga nagyszebeni román püspök sem küldhette volna Bécsbe egyetemi tanulmányok végzésére és így Lazár György az eke mellett nőtt volna fel és az eke mellett halt volna meg. Sohasem lett volna belőle a romániai nemzeti iskola megalapítója, minek következtében elmaradt, vagy eltolódott volna és esetleg egészen másképpen fejlődhetett volna a román iskolaügy kérdése Havasalföldön. Tehát így járult hozzá közvetve Magyarország Bruckenthal személyén és a kolozsvári magyar iskolán keresztül a havasalföldi román nemzeti iskola megalapításához és ezáltal a román kultúra hatalmas fellendítéséhez. Lazárt a románoknak Magyarország nevelte és adta, Románia nagy nemzeti tanítóját sok mindennel együtt Magyarország ajándékozta.

VIII.

Klein, Sincai és Maior fellépésével egyidejűleg próbálkoznak meg a románok legelőször a tudományos társulat eszméjének megvalósításával is; nevezetesen Erdélyben 1794—95-ben, mégpedig *Aranka György* Magyar Nyelv-mívelő társaságának hatása alatt. E kérdés részletesebb ismertetésétől most el kell állnom.

Ugyancsak röviden érintem azt is, hogy a XVII. és XVIII. sz.-beli román szótáriródalom termékeiben egész sereg magyar származású jövevényszóval találkozunk. De ezeknek bizonyító jelenléte nélkül is ki van mutatva ezen román lexikográfikus termékekről például *Páriz Pápai Ferenc* és *Molnár Albert* szótárainak forrásul való használata.

További részletezésbe nem bocsátkozva, itt még csak annyit említek meg; hogy a legelső román botanikai szótárt 1780 körül magyar ember állította össze, a kitűnő magyar történet-

író és botanikus: a székely *Benkő József*. E szótár óriási jelentősége abban áll, hogy megmentette a XVIII. sz.-beli román botanikai nomenklaturát és e szótár közvetve vagy közvetlenül forrásul szolgált az összes azutáni románnyelvű hasonló munkáknak a mai napig.

Benkő fellépése után történtek ezen a téren hasonló természetű figyelemre méltó kísérletezések szász oldalról éppen úgy, mint magyar részről. Magyar szempontból megemlítendő *Veszelszki János* neve, ki ugyan teljesen Benkő alapján állván, semmi újat nem hozott 1798-ban megjelent munkájában, de ez a tény is ismeretlen a román irodalomtörténészek előtt. Épígy ismeretlen a román és magyar irodalomtörténészek előtt egyaránt az a másik tény is, hogy ugyanebben az időtájban, csak néhány évvel ezután, 1804 előtt született meg az első román sóbányászati szakszótár is, melyet *Petz Ferenc* sóbányászati magyar hivatalnok állított össze. Ez is, akárcsak a Benkőé, többnyelvű szótárocska volt, nevezetesen: német-magyar-után-román lexikon. Elég nagy kár, hogy elveszett.

Végül megjegyzem még azt is, hogy ugyancsak XVIII. sz.-beli erdélyi magyar embernek, a hunyadmegyei *Hörtobágyi Györgynek* köszönhetjük néhány igen érdekes és fontos ismeretlen régi román folklorisztikus emléknek a megmentését is. Ezek részletesebb ismertetését is más alkalomra kell halasztanom. Ettől függetlenül itt említhetem meg azt is, hogy a román folklóre gazdagsága, érdekessége és szépsége a következő századokban is megragadta magyar gyűjtők és kutatók figyelmét. De van ennek a kérdésnek egy másik rendkívül fontos oldala is. A román és magyar folklóre összehasonlítása a kölcsönös hatás megállapítása szempontjából elsőrendű perspektívákat nyújt. Ezen a téren sem hiányzanak a kezdet és úttörés szerény tanulmányai. Így a magyar folklóre hatása eddig is nem egy román folklorisztikus terméken van már kimutatva.

Részletesebben itt mindezekkel és egy csomó más ismeretlen ily részletkérdéssel nem foglalkozhatom. De a magyar hatás sokoldalúsága illusztrálására érintek mégis még egy részletkérdést a régi román irodalom fejlődéséből. A Nagy Sándor életéről és tetteiről szóló népies regény románnyelvű verziója a XVI. sz.-tól kezdve a legújabb időkig igen kedvelt olvasmánya volt az egész román olvasóközönségnek társadalmi réte-

gekre való tekintet nélkül. A legújabb román tudományos kutatások kimutatták, hogy ennek az „Alexandria” című népszerű román olvasmánynak a forrása szerb és nem görög eredetiben keresendő. *Cartoian Miklós*, bukaresti egyetemi tanár, e problémának legkitűnőbb román ismerője, mély tudományos apparátussal és teljesen meggyőző érvekkel bizonyította be erre vonatkozó állításait. Ennek dacára és ettől függetlenül saját tanulmányaim során és egyetemi előadásaimban fel kellett vetnem azt a kérdést is, hogy vajon Nagy Sándor históriájának kétségtelenül szerb forrásból származó román variánsain kívül nem készülhettek-e magyar területen magyar forrásból is táplálkozó variánsok is? Szerény véleményem szerint ezt a lehetőséget sem kell egyáltalán valószínűtlennek vagy kizártnak tartani.

IX.

Mielőtt áttérnék a XIX. és XX. század ismertetésére, meg kell emlékeznem egy pár szóban még egy tényről, amely iskolázási, kulturális és tudományos vonatkozásban egyformán fontos, döntően nagy szerepét játszott. A románok ugyanis kulturális és irodalmi fejlődésük folyamán lelki, szellemi szükségleteik kielégítésével kapcsolatban, e szükségletek termékeinek külső formába való öntésére, kifejezésére többféle betűtípust használtak, túlnyomórészt azonban a legújabb időkig a cirill alfabetum hívei és követői voltak. 1860-tól kezdve kizárólag a latin alfabetumot használják, 1829—1860 között cirill és latin betűkből álló vegyes alfabetummal írtak leginkább, kisebb mértékben azonban latin alfabetummal is, azelőtt pedig románnyelvű nyomtatott és kéziratos műveik, nyelvemlékeik túlnyomó nagy többségét cirill írással örökítették meg és csak kisebb hányadát latin betűkkel.

A cirill alfabetum kiszorításáért, kiirtásáért és a latin alfabetummal való helyettesítéséért a XVIII. század második felében indulnak meg az erélyesebb, céltudatos, hivatalos és tudományos harcok. E komoly és nagyjelentőségű harcok két külön forrásból fakadnak, amelyek közül az eddigi tudományos kutatások csak az egyiket ismerték és ismerik: azt, amely a román irodalomban úgynevezett latinos iskola megalapítói: Klein, Șincai és Maior nevéhez és fellépéséhez fűződik és amely

e harcoknak a tudományos jelleget kölcsönözte. Ezek a férfiak, akik hihetetlen fanatizmussal és szenvedéllyel, törhetetlen akarat erővel, minden eszköz felhasználásával igyekeztek bebizonyítani a román nyelv latin eredetét és a román nép megszakítás nélküli folytonosságát Dácia földjén, kénytelenek voltak tudományos munkaprogramjukba, célkitűzéseik közé állítani azt a törekvést is, hogy a román nyelv nem latin származású elemeit lehetőleg latin eredetű vagy latin kinézésű szavakkal helyettesítsék; másrészt hogy a szláv alfabetumot gyökeresen kiirtsák és egyszersmindenkorra a latin alfabetumot ültessék a helyére. Az ő felfogásuk szerint a szláv betűk mint a szavak külső ruhája, köntöse akaratlanul is a román nyelv latin képe és származása ellen szól, tehát magától értetődő kötelesség e megtévesztő, csúnya, elszomorító külső köntöst levetni és felcserélni a kedves és örökké mosolygó latin betűk természetes köntösével. Maior egyik helyen erre vonatkozólag azt írja, hogy valahány román szót latin betűkkel ír, ez a szó ragyogóan mutatja az ő latin arcát és örömmel mosolyog rá, hogy kiszabadította az eddigi bilincsekből, rabságából.

A latinositó iskola megalapítóinak ezirányú törekvései, amelyek rögtöni eredményre nem vezethettek, tudományosan eléggé ismereteseek és tisztázottak, habár bizonyos előzményeik eddig nagyon is homályban maradtak, miután az erre vonatkozó adatokat még mindig eltemetve tartják a könyvtárak és levéltárak eldugott polcai. Teljesen ismeretlenek ugyanis a román és magyar tudományos kutatás előtt egyaránt, azok a hivatalos jellegű törekvések és harcok, amelyeket ugyancsak a cirill alfabetumnak a latin alfabetummal való helyettesítéséért indítottak meg a magyar állami hatóságok, még a latinositó iskola fellépése előtt, attól függetlenül és folytattak azután a latinositó iskola működésének korszakában és azzal párhuzamosan. E hivatalos intézkedések is eredménytelenek maradtak és ez a tény is nehezítette meg részben Klein, Sincal és Maior idevágó célkitűzéseinek rögtöni vagy gyorsabb megvalósulását. De azt is hangsúlyoznunk kell, hogy ha a cirill alfabetum háttérbe szorításáért folytatott e hivatalos törekvések és érdekesítő harcok nem tudták a kívánt eredményt elérni, ez nem a magyar állami hatóságok jóindulatán múlt, hanem egészen más, etnikailag nem a magyar vagy román néphez tartozó, ténye-

zők furcsa körülmények között jelentkező következetesen macacs ellenállásán. Ez az eredménytelenség tehát semmit sem vonhat le a magyar állami hatóságok intézkedéseinek román viszonylatban való nagy horderejű jelentőségéből.

Minderről részletesen beszéltem egyetemi előadásaimban és bármennyire jellemzők és érdekesek az erre vonatkozó részletek, ez alkalommal nem nagyon időzhetek e tudományos problémánál. Még csak azt említem meg, hogy a román tudósok, régiek és újak különbség nélkül, a XVIII. század elejétől kezdve a mai napig valóságos nemzeti szerencsétlenségnek, nemzeti katasztrófának minősítették a román népre nézve a cirill alfabetum oly hosszú ideig tartó domináló szerepét. Ime e nemzeti katasztrófa elkerülése, elhárítása érdekében a magyar állami hatóságok részéről majdnem egy teljes századdal előbb történtek még a hivatalos intézkedések, mint a román állami hatóságok részéről, miután román részről az első komoly és erélyes ily intézkedés csak 1860-ban foganatosított, amikor Cuza Sándor fejedelem elrendelte a latin alfabetum kizárólagos használatát. Magyarország azonban nemcsak hivatalos rendeletekkel és intézkedésekkel, hanem más úton, cselekedetekkel, befejezett tényekkel is igen nagy mértékben kivette a részét a cirill alfabetum háttérbe szorításáért folytatott harcokból. Összeállítottam a statisztikát arra vonatkozólag, hogy 1784. előtt hány román nyelvemléket írtak latin betűkkel és mily hatás alatt, mily közreműködéssel jöttek létre e latinbetűs román írások? Megállapítottam azt, hogy e korszakbeli latinbetűs románnyelvű írások száma erősen meghaladja a százat. De pontosabban egyelőre csak száztízet ismerek: 4-et a XVI. sz.-ból, 23-at a XVII. sz.-ból, a többi a XVIII. sz.-ból. Ennek több, mint 60 százaléka magyar hatás alatt vagy Magyarország közreműködésével jött létre. A statisztika értékére jellemző talán az is, hogy az általános köztudatban, még tudományos körökben is úgy szoktak beszélni a XIX. század előtti latinbetűs román szövegekről, mint teljesen elszigetelt, jelentéktelen számú jelenségekről. Egy jassyi egyetemi tanár pl. 1912-ben egyik tudományos értekezésében csak öt 1701. év előtti latinbetűs román szöveg létezéséről tud (az én összeállításomban 27 szerepel) és oly hasonló emlékeket sem ismért, melyekről a román irodalom már régen tudomással bírt. Egy magyarországi egyetemi

tanár pedig egyik könyvében 1906-ban szintén tanulmány tárgyává tette az 1784 előtti általa ismert összes latinbetűs román nyelvemlékeket is: ezeknek száma 9, szintén igen-igen törpe szám a valósághoz képest, miután a magyarországi kutató is beleesett a jassyi kutató hibájába. Végül még csak annyit említek, hogy egy eléggé elterjedt, Bukarestben 1929-ben megjelent, a VI-ik liceumi osztály részére írt román irodalomtörténeti kézikönyv még ma is arra tanítja a román ifjúságot, hogy az első latin betűkkel nyomtatott román könyv *Klein Sámuel* egyik 1801-ben megjelent műve volt. Ez állításának nagyobb hitelt a tankönyv szerzője az által is kíván kölcsönözni, hogy dült betűkkel szedette ki az erre vonatkozó megállapítását.

X.

Az elmondottak alapján megint csak természetes és egyéb nem is várható, mint az, hogy ily előzmények után a magyarság és Magyarország hozzájárulása a magyarországi románság kultúrájának kiépítéséhez a XIX. és XX. sz. folyamán a világháború kitöréséig még nagyobb lendülettel folyt, mint addig: hiszen itt évszázados hagyományok és komoly alapterakási munkálatok állottak már mögötte. A XIX. és XX. század ézirányú feladatai és így a további fejlődési lehetőségek ennek következtében csak kedvezőbbekké válhattak. Részletektől megint el kell tekintenem. Csak megállapítom azt, hogy az iskolázás terén a XIX. és XX. sz. teljesen kiépítette és befejezte azt a hatalmas kulturális munkát, melyet a XVIII. század megkezdett. Tehát a román népiskolák száma megtöbbszörösödik, új iskolatípusok: románnyelvű közép- és szakiskolák, továbbá mindenféle természetű román kultúrintézmények jönnek létre, hogy a műveltség minden sajátos ágának a megismerésére és kifejlesztésére alkalom és lehetőség nyíljk. Ezek mellett a román kultúr-intézmények mellett azonban a magyarországi románság számára nyitva állanak az összes közép- és felsőfokú magyar szakiskolák, kultúrintézmények, hivatali pályák stb.. Mindez aránylag igen gyorsan nagyszámú román intelligencia kialakulására vezetett, amely képesnek bizonyult egyrészt a magyarországi románság összes kultúrigényeinek kielégítésére, másrészt pedig fölöslegeiből igen figyelemre méltó erőket tudott

kölcsönözni Kárpátokon túli fajtestvéreinek is, az ottani kultúr-szükségletek kiszélesítésére. Mindennek igen nagyfokú jelentősége több, mint magától értetődő és közelebbi magyarázatra talán nem is szorul. Ennek kimutatására most nem is terjeszkedhetem ki. De, hogy az elért eredményekről valami halvány képet alkothassunk magunknak, újból néhány statisztikai adat szembeállításához folyamodok: 1907-ben a körülbelül 2,800.000 lélekből álló magyarországi románságnak 2985 felekezeti román népiskolája volt 3076 tanítóval. Ezzel szemben 1909-ben a több mint 7 millió lakosból álló független Romániában volt 5073 elemi iskola 7784 tanerővel. Vagyis Magyarországon kb. 938 román lakosra esett egy elemi román iskola, Romániában pedig kb. 1379 lakosra esett csak egy ilyen elemi iskola. Az arányszám kétségtelenül sokkal kedvezőbb a magyarországi románoknál, mint romániai fajtestvéreiknél, ami azt jelenti, hogy a magyar állam sokkal kedvezőbb lehetőségeket tudott teremteni a román nép kulturális fejlődésére, mint Románia. Ha az összehasonlítást kiterjesztjük a többi iskolanemre, a százalékeredmény itt sem lesz túlkedvező Romániára. 1907-ben ugyanis Magyarországon volt 7 románnyelvű középiskola, 6 tanítóképezde és 5 papnövelde. Romániában pedig 1909-ben volt 43 fiú középiskola; 12 tanítóképezde és 5 papnövelde. Vagyis csak a középiskolák arányszáma kedvezőbb Romániában, amivel szemben áll az, hogy a magyarországi románság számára rendelkezésre állottak az összes magyar középiskolák is. És ezt a magyarországi románság teljes mértékben igénybe is vette, sőt több román növendék járt a magyar középiskolákba, mint a románokba: nevezetesen a 7 román középiskolát 1937 növendék látogatta, de ezen kívül 2088 román diák látogatta a magyar középiskolákat és ebbe a számba nincsenek beleszámítva a magyar kereskedelmi iskolákban tanuló román ifjak. Mindez azonban egyben azt is bizonyítja, hogy a magyar állam megteremtette a szükséges feltételeket a román nemzeti kultúra intenzív művelésére és egyben meghagyta a lehetőségeket arra is, hogy a magyarországi románság *önként* élvezhesse a fejlettebb magyar iskolázás és kultúra összes jótéteményeit.

Az iskolakérdésekkel kapcsolatban meg kell röviden emlékeznem még arról, hogy a román studium művelésére, a román irodalmi és kulturális mozgalmak támogatására a magyar ál-

lam mind a két magyar egyetemen: a pesti és kolozsvári egyetemen külön román nyelvi és irodalomtörténeti tanszéket állított fel a XIX. sz. folyamán. A budapesti Pázmány Péter tudományegyetemen a román nyelv- és irodalomtörténetet 1862-ben kezdték tanítani, oly időpontban tehát, mikor a bukaresti egyetem még nem létezett, mert ezt csak két év múlva, 1864-ben alapították, és mikor a jassyi román egyetem még csak két éves multtal rendelkezett. A román nyelv és irodalomtörténeti katedrának a budapesti egyetemen való felállítása, a román studiumnak egy magyar főiskolán ebben az időben való rendszeres tanítása elvitathatatlan jelentőséggel bírt épen a két román fejedelemségben uralkodott szomorú kulturális és politikai viszonyok miatt, melyek nem engedték meg egy modern értelemben vett román nemzeti egyetemnek előbbi időpontban való felállítását. Habár magyar és magasabb tudományos szempontból nem is tudtak mindig igazi feladataik teljes magaslátára emelkedni, román szempontból a budapesti és kolozsvári egyetemi román nyelvi és irodalomtörténeti tanszékek hivatásukat mégis teljesen betöltötték, mert ezek a tanszékek önmagukban is, függetlenül betöltőik személyétől és működésétől, a magyarországi románok részére nemzeti és kulturális megújítási életet forrást, a román nemzeti öntudat felébresztésére szolgáló hatalmas fegyvert, a magyarországi román egyetemi hallgatóknak meg nem alkuvó román nemzeti szellemben való nevelésére szükséges eszközt jelentettek.

XI.

A magyarországi románságnak iskolai és kulturális téren ily körülmények között bekövetkezett gyorsíramú és folyton fokozódó előhaladásával párhuzamosan tudományos és irodalmi vonatkozásban is megerősödik a jótékony magyar hatás érvényesülése a XIX. és XX. század folyamán. Ennek megnyilvánulása a már ismert és megszokott módokon történik: részben magyar szellemi termékek szolgálnak forrásul, alapul, sugallóul hasonló román szellemi alkotásoknak, részben pedig magyar szellemi munkások művelik a román kérdéseket, boncolgatják a románságot közlő tudományos problémákat.

A XIX. század nagy szökésekkel vitte előbbre Európa-

szerté a kulturális, irodalmi és tudományos mozgalmakat. Ez történt Magyarországon is, Romániában is; ennek hatása és következménye nem maradhatott el a román tanulmányok magyarországi művelésével kapcsolatban sem és egyáltalán mindazon téren, amely Magyarország hozzájárulását képezte a román irodalom és kultúra termékenyítéséhez, gazdagításához. A kimutatható eredmények a multhoz képest mennyiségileg erősen növekednek, jelentőségük e miatt, de belső tartalmi okoknál fogva is szintén fokozódik. A román studium művelése a régi Magyarországon hivatalos feladatát képezte a budapesti és kolozsvári egyetemeken rendszeresített román nyelvi és irodalmi tanszékeknek, továbbá közvetve bizonyos határok között a magyar tudományos akadémia vagy más tudományos társulatok munkaprogramjának másodrendű hatáskörébe is esett, végül az egyes magyar kutatók és tudósok főtanulmányaihoz kiegészítő eszköz, segédtudomány szerepét játszotta és csak ritkábban képezte magyar tudósoknak kizárólagos, egyedüli vagy fő- és öncélú tudományos célkitűzését. Az így elért eredmények bibliografiai felsorolását itt mellőznöm kell annak a megállapítása mellett, hogy: Noha magasabb magyar szempontokból bizonyos tekintetben kifogásolnivalót és elég nagy hiányokat is könnyen találhatunk, mégis különösen nyelvészeti, történettudományi és folklorisztikus téren nem egyszer elég lendülettel és ma is utánzásra és követésre méltó letagadhatatlanul nagy-jelentőségű magyar tudományos munkássággal is találkozunk, melynek egyetlen hibája, hogy végeredményben mégis csak elszigetelt, befejezetlen, folytatás nélküli maradt és egyáltalán nem részesült még a magyar hivatalos körök részéről sem a megérdemelt elismerésben és felismerésben. Ezek az elszigetelt egyes eredmények azonban a román tudományos kérdések tisztázásához mindenképen hozzájárultak és a román studium magyar részről folytatott művelése történetének legszebb és legmagasabbra szárnyaló lapjait hivatottak feltüntetni.

E megállapításaim igazolására — habár ez alkalommal közelebbi részletezésbe nem bocsátkozhatom — csak a következőket legyen szabad megemlítenem: A régi Magyarország egyetemein a román studiumnak magyar szempontból való művelése nem járt és nem járhatott megfelelő eredménnyel. Ennél aránylag sokkal nagyobb és figyelemre méltóbb az az ered-

mény, mely a román studiumnak az egyetemek falain kívül, az egyetemi oktatástól függetlenül, egyes lelkes magyar iudók által folytatott műveléséből keletkezett. E tanulmányok leginkább nyelvészeti, történettudományi és folklorisztikus téren mozogtak. Román-magyar tudományos érdekű kérdéseket tárgyaló nyelvészeti dolgozatok közül a világháború végéig ki-válnak különösen *Alexics György*, *Asbóth János*, *Hunfalvy Pál*, *Melich János*, *Szinnyei József* stb. egyes cikkei és művei. Történettudományi szempontból a dolgok természeténél fogva sokkal szélesebb medrű eredményekről is be lehetne számolni. Aki Erdélynek bármelyik korszakbeli történetével kénytelen foglalkozni, bajosan térhet ki oly kérdések tárgyalása elől, melyek akár a magyarországi románokkal, akár a két román tartománnyal szorosan összefüggenek. A magyar történetírás mindazon művelői tehát, kik a történeti Magyarország keleti részének eseményeiről és állapotairól írtak, kénytelenek voltak román érdekű és vonatkozású kérdéseket is érinteni. De úgy a régebbi, mint a közelebbi multban akadtak oly magyar történetírók is, kik öncélúan is, külön és mélyrehatóan foglalkoztak a román nép történetével, kifejezetten román történettudományi problémákkal, melyeket nem Magyarország történetét tárgyaló művek magyarázata, függeléke vagy kiegészítéseképen fejtegettek, hanem attól egészen függetlenül és önállóan. A magyar történettudomány e képviselőinek ily irányú munkásságát és ezt az egész kérdést más alkalommal fogom részletesen ismertetni. A sok érdemes név közül most csak kettőt legyen szabad kiemelni: *Hunfalvy Pál* és *Jancsó Benedek* nevét, kiknek ily vonatkozású tudományos munkássága eléggé közismert és minden körülmények között annyira kiemelkedő.

A magyar kutatóknak a román folklóre, etnológia és etnografia iránti érdeklődése az e vonatkozású román anyag gyűjtésében, közlésében, tanulmányozásában és a hasonló magyar anyaggal való összehasonlításában nyilvánult meg. Az erre vonatkozó cikkeik, tanulmányok, közlések főleg a régi Magyarország vármegyei monográfiáiban, különböző folyóiratokban (*Ethnographia*, *Ethnographische Mitteilungen*, *Erdélyi Múzeum*, *Erdély*, *Vasárnapi Ujság*, stb.), továbbá helyi jellegű erdélyi tudományos társulatok évkönyveiben, kiadványaiban jelentek meg; szétszórva egyéb művekben és közleményekben

is önállóan vagy pedig magyar folklorisztikus anyag közlésével és tanulmányozásával kapcsolatban. Tisztán anyaggyűjtési szempontból megvannak ebben a viszonylatban a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának is a maga elvitathatatlan érdemei. Ezenkívül az 1889-ben Budapesten megalakult Magyar Néprajzi Társaságnak kimondott célja eredetileg nemcsak a magyar nép, hanem az összes magyarországi nemzetiiségek etnografiai, etnológiai és folklorisztikus termékeinek gyűjtése és tanulmányozása volt. Így a Néprajzi Társaság tagjai között a különböző hazai nemzetiségek fiai is képviselve voltak, tehát a magyarországi román értelmiség képviselői is. Ennélfogva természetes, hogy a Néprajzi Társaság hivatalos közlönye, az 1890-ben megindult *Ethnographia* román vonatkozású cikkeket és közleményeket is hozott. A magyar folyóiratokban és publikációkban közölt román vonatkozású cikkeket részben román születésű, nagyobb mértékben azonban magyar kutatók és tudósok írták. A román születésű kutatók között látjuk *Marienescu At.*, *Moldovan G.*, *Alexics Gy.* neveit.

A túlzó latinosító és romántikus iskola neveltjeihez tartozó Marienescu közleményeinek magyarnyelvű vagy magyarok által szerkesztett folyóiratokban való megjelenése elég beszédesen mutatja, mily nagyfokú liberális szellem hatotta át ezeket a folyóiratokat, csak azért, hogy a magyar és román tudománynak őszinte, vállvetett együttműködését megteremthesse és így a felmerülhető vitás tudományos kérdésekben teljesen tárgyilagos eredményekhez lehessen jutni. A barátságos, megértő szellemben dolgozni akaró magyar-román tudományos korszaknak egy régebbi román képviselője volt *Vulcan József* is, aki több román népkölteményt fordított le magyar nyelvre és akit a magyar Kisfaludy-Társaság és a román bukaresti akadémia egyformán tagjai sorába emelt. — Ámbár a magyar fővárosban született Néprajzi Társaság kötelékébe hamarosan az ország minden tájáról sereglettek a tagok, nemsokára az Erdély fővárosában székelő magyar tudományos körök a maguk részéről arra a helyes felismerésre jutottak, hogy a Magyar Néprajzi Társaság célkitűzéseit egyrészt ezzel karöltve, másrészt azonban attól függetlenül és önállóan is lehet és kell előmozdítani. Az ezen törekvéseket képviselő kolozsvári magyar tudósok lelke *Herrmann Antal* volt. A különállóan haladó

kolozsvári magyar tudományos mozgalmak célponthoz akkor értek, mikor Herrmann Antalt a kolozsvári egyetemen egyetemi magántanárrá képesítették, épen az erdélyi és házaí népek etnografiájának tárgyából. Azok a folyóiratok pedig, melyek e tudományos mozgalmak szolgálatában állottak, az „Erdélyi Múzeum“ és az „Erdély“ voltak. Ez utóbbi elsősorban turisztikai és balneológiai folyóirat volt ugyan, de helyet adott néprajzi kérdések tanulmányozásának is: öt éven keresztül külön mellékletben, melyet „Erdély Népei“ címen Herrmann Antal szerkesztett, az erdélyi népek etnografiáját érintő cikkeket közölt, melyek sorában román érdekű és tárgyú közlemények is láttak napvilágot.

Ha ezek után a román folklorisztika terén magyar szerzők által végzett tudományos munkásságról rövid jellemzést kívánnánk nyújtani, a következőket lehetne megállapítani: jóindulatú és jóhiszemű, félénk és naiv, mégis növekvőfélben levő kezdődő érdeklődés után és mellett igen komoly, hasznos, sokszor mély és figyelemre méltó tanulmányokkal és közleményekkel is találkozunk. (Néhány kiválóbb szerző neve: *Bartók Béla, Horger Antal, Mailand Oszkár, Moldován Gergely, Schmidt Tibor, Solymossy Sándor, Téglás Gábor és István, Zilahy Kis Károly stb. stb.*) E tiszteletreméltó és örvendetes munkásságban kifogásolni első sorban a művelés alá vett terület korlátozását lehetne. A magyar kutatók ugyanis csak a magyarországi román folklóre-anyag gyűjtésére szorítkoztak. Ez érthető és természetes. Csakhogy magyarázatainkban, tanulmányaikban is ugyancsak erre a földrajzi területre szorítkoztak és csak ritkán voltak tekintettel a Romániában közölt anyagra, a Kárpátokon túli tanulmányokra, irodalomra és szakbibliográfiára. Sajnos egyéb okoktól eltekintve a magyar szaktudománynak a magyar folklóre-anyag gyűjtésére és tanulmányozására vonatkozó feladatai, a mult e téren fennálló mulasztásainak jóvátételét sürgető kötelességek is megakadályozták a román folklóre iránti magyar érdeklődés megfelelő mértékben való kiszélesítését. Vagyis a főhiba abban állott, hogy a román és magyar folklóre kölcsönös hatását kereső magyar kutatásokat nem lehetett kellőképen mélyíteni, rendszerezíteni és állandósítani, nagy mértékben a körülmények szeszélyétől függvén az ily természetű tanulmányok sorsa. Pedig

volt egy igen rövid tartamú pillanat, mikor úgy látszott, hogy a magyar etnografiai és folklóre-tudomány képviselői ebben a viszonylatban elérhetik a maximumot, amit e tekintetben el lehet érni és meg lehet kívánni; vagy legalább is megkísérlik ennek elérhetését, megvalósítását. Herrmann Antal ugyanis, ki a magyarországi népek, különösen a cigányok és románok etnografiája terén, kiváló, elismert szaktekintély számba ment, 1898-ban egyetemi magántanári próbaelőadását (Rumén ethnologiai feladatok) kiadta az Erdély című folyóiratban. E cikkében hangsúlyozván a román etnológiai problémák jelentőségét és bírálva a magyar és román tudomány által ezen a téren végzett munkát, nagyszabású munkaprogrammot is ad a román illetékes tényezőknek. Azt ajánlotta ugyanis, hogy a román tudományos akadémia, a két román egyetem, a bukaresti archeologiai múzeum, a román földrajzi társaság, a romániai statisztikai hivatal, a bukaresti román kultúrliga, a magyarországi románok művelődési és irodalmi törekvéseinek ápolására alakult egyesület (Astra) közös akcióra lépjenek a román etnografiai, etnológiai, folklóre-anyag rendszeres és intenzív gyűjtése céljából. Ezenkívül mindennek szolgálatában létesítsenek külön román etnografiai múzeumot és indítsanak külön román tudományos szakfolyóiratot. Mindez a romániai kormány, a sajtó és társadalom hathatós támogatása mellett történjék. Egy német nyelven szerkesztett időszakos értesítő pedig rendszeresen közvetítse a külfölddel, a nyugati szaktudománnyal az így elérendő eredményeket. — Ime tehát egy ritka és jelentőségteljes pillanat, amikor azt lehetett hinni, hogy a magyar tudomány lehetne az, amely a román folklórisztikus, etnografiai és etnológiai tudománynak munkaprogrammot és igen egészséges fejlődési irányt szabhatna. Herrmann A. bírta az akkori román király és királyné arra vonatkozó ígéretét, hogy ezek a román akadémiával együtt támogatni fogják a magyar tudósok a román néprajz ismertetésére irányuló törekvéseit és hatalmas munkaprogrammját. De Herrmann A. felbuzdulásának nem nagyon volt folytatása és amennyiben az általa adott program egyik-másik része azóta megvalósult, ez már nem magyar közreműködéssel történt meg.

Ennek ellenére a Herrmann Antalhoz hasonló magyar tu-

dósok munkásságának és messzirenéző célkitűzéseinek nagy jelentősége letagadhatatlan tudománytörténeti és egyéb szempontokból egyaránt. Igaz, hogy csak egy rövid — a feledés és jelentéktelenség homályába azonban épenséggel nem borítható — kis álomszerű magasra való szárnyalás volt és maradt a magyar tudománynak ez a próbálkozása, hogy a román tudomány egyes ágai részére irányításokat és munkaprogramokat jelöljön meg. De ha e magyar törekvések mélyebb következményeinek teljesen el kellett maradniuk, ennek egyik fontos okát abban kell keresni, hogy a jelzett magyar tudósoknak ez a próbálkozása nem volt képes megfelelő általános nagy érdeklődést, ösztönzést, visszhangot és reakciót kelteni az illetékes tudományos magyar körökben, melyek nem látták meg a kérdés nagy jelentőségét, a román studium rendszeres, céltudatos és állandó művelésének igazi nagy fontosságát. Így aztán érthető, hogy nevezett magyar tudósoknak ezek az oly figyelemre méltó törekvései nem maradhattak és nem bizonyulhattak többnek és egyébnek, mint örvendetes, sokat ígérő kezdetnek, annak a szükséges ellenállhatatlan meggyőző belső erőnek legteljesebb híjával azonban, amelyet meg kell követelni minden oly tudományos mozgalomtól, törekvéstől vagy eszmétől, amely valóban úttörői jelentőségre és új tudományos iskola, irány alapítására kíván és hivatott emelkedni. Hogy mindennek pedig miért kellett így alakulnia, nem most és nem itt kell újból részletesen elmondanom.

XII.

Ami már most a román irodalom gazdagításához való magyar hozzájárulás másik megnyilvánulási módját illeti, az elmondottak alapján is könnyen következtethetjük pl., hogy a magyarországi román didaktikai irodalomnak nagy része szakra való tekintet nélkül magyar szerzőknek fordításából vagy átdolgozásából állott az utolsó száz év alatt. De a román irodalom más ágai is szívesen és mohón táplálkoztak a magyar irodalom emlőin.

Ennek igazolására annak a rövid kimutatásával fogok foglalkozni, hogy mily mértékben tapasztalhatjuk a magyar irodalom hatását a román költészet egyes alkotásaiban, főképen a XIX. sz. folyamán.

Az eddig ismert legelső románnyelvű versek a *Todoreszkutöredékben* fordulnak elő, mely tudvalevőleg Szegedi Gergely és Dávid Ferenc énekes könyvének 1570 körül készített román fordítását tartalmazza. Vagyis már az első román verseket magyar nyelvből fordították le. Egy évszázaddal későbbi időből is ismerünk egy román szerelmes verset, melyet megint csak magyarból fordítottak román nyelvre. Továbbá megemlítem, hogy a XVII. sz.-ban a humanista szellemben tanító magyarországi iskolákból kikerült magyarok, románok és szászok egyaránt tesznek kísérletet románnyelvű versek megírására (pl. *Halics Mihály* és *Franckensteini Frank Bálint*). A XVIII. sz.-ban is találkozunk oly románnyelvű versekkel, költeményekkel, melyeket minden valószínűség szerint magyar ember írt román nyelven: 1768-ban jelent meg ugyanis Kolozsvárt egy 32 oldalas verses kötetecske, mely 14 románnyelvű és 4 magyarnyelvű költeményt tartalmaz, minden valószínűség szerint ugyanazon szerzőtől. E román költemények egy része újból megjelent 1780 után.

A XIX. sz. folyamán is akadnak magyar születésű egyének, kik magyar költők verseit próbálják román nyelvre lefordítani: pl. *Koncz József* erdélyi magyar színész, ki 1816-ban *Csokonai Vitéz Mihály Békaegérharcát* fordította le román nyelvre. 1838-ban pedig egy *Györffy* nevű magyar őrnagy szintén írt egy románnyelvű költeményt, mely meg is jelent a *Baritiu György* által szerkesztett „Foaie pentru minte, inimă și literatură” c. román lapban, amely lap akkoriban *Vörösmarty*-ból és *Kistaludy*-ból is hozott román fordításokat. Mellékesen, csak kuriózumképen említem meg azt a be nem bizonyított és be nem bizonyítható feltevést, hogy *Alecsandri Vazulnak*, az egyik kiváló román költőnek az ősei valószínűleg magyar vérből, magyar családból erednek. Ezt a feltevést nem én állítottam fel, hanem *Iorga Miklós*, a románok legnagyobb élő historikusa, a modern román irodalomtörténetírás megteremtője és ezáltal a mindenkori legnagyobb és legkitünőbb román irodalomtörténész.

Ennél fontosabb azonban az, hogy a 19. század elején dolgozó erdélyi román költők műveiben nagy mértékben ki lehet mutatni a magyar irodalom hatását. Az már régebbi idő óta ismeretes, hogy *Gyergyai Albert* „Historia egy Argirus nevű ki-

rályfiról és tündér szüzleányról“ c. műve szolgált forrásul *Barac János* erdélyi román költő „Arghir și Elena“ című művének. Legújabbban egy elsőrendű, kitűnő román kritikus és irodalomtörténész, a brassói származású *Bogdan-Duică György*, volt kolozsvári egyetemi tanár vállalta magára azt a fáradságos feladatot, hogy kimutassa, hogy Barac elég termékeny, habár nagyobb jelentőség nélküli költői működésében nemcsak Gyergyai, hanem egy csomó más magyar író műveit is alaposan kiaknázták.* Természetesen anélkül, hogy a román szerző e magyar forrásaira bárhol is hivatkoznék, miáltal eddig teljes homályban maradt a román kritika Barac költői működése eredetiségének vagy forrásainak kérdésére nézve. Mindezekről a mások által felderített adatoktól eltekintve legyen szabad itt is felhívnom a figyelmet egy ugyancsak a 19. század elején működött erdélyi román költőkkel összefüggő jelenségre, amely eddig majdnem teljesen észrevétlen maradt a román irodalom kutatói előtt. Nevezetesen egy, a magyar irodalom által az ez időszakbeli magyarországi román költőkre gyakorolt közvetett hatásról van szó.

A XIX. század első felében élt erdélyi román költők abban is különböznek két román fejedelemségbeli kortársaiktól, hogy klasszikus műveltségüknél fogva oly tökéletesen ismerték különösen a latin nyelvet, hogy irodalmi termékeik között nem egy latin eredetihez visszavezethető fordítással vagy utánzattal találkozunk. Igaz, hogy e fordítások vagy utánzatok nem mindig

* Pl. *Nagy Ferenc*, A pártos Jerusálem IX. énekekben; *Dugonics András*, Ulissesnek ..... görög királynak csudálatos történetei; *Fazekas Mihály*, Ludas Matyi; *Viski T. Pál*, Magyar Ovid; *Bartai László*, A jártos költés völegény; *Mészáros Ignác*, Kartigam; *Bonyhádi Perczell Imre*, A tala; *Láng Ádám*, Constantia Portugáll-Király Leánya stb. című műveket, mely magyar művek egyébként legnagyobb részt külföldi forrásokból táplálkoztak és így annak igazolására is alkalmasak, hogyan közvetítette a magyar irodalom a román irodalomba a nyugateurópai irodalmak egyes termékeit? Mellékesen jegyzem meg azt is, hogy Barac, aki Nagyenyeden és Kolozsvárt kitűnő magyar nevelésben és iskolázásban részesült és fiatalabb korában a magyar nyelvű versírással is megpróbálkozott, bizonyára igen könnyen másod-harmadrendű magyar poétává is válhatott volna, ha tanulmányai befejezése után további fejlődése során tiszta magyar városba és környezetbe került volna és nem Nagyszebenbe és Brassóba, hol a Kárpátokon túli etnikai és irodalmi befolyás felülkerekedése nem maradhatott el.

az első forrásból merítették, hanem a latin eredetihez igen sokszor kerülő úton, magyar közvetítéssel jutottak. De nem kevésbé igaz az is, hogy e magyarországi román költők között olyanok is akadtak, kik nem elégedtek meg klasszikus forrásokból való fordításokkal és feldolgozásokkal, hanem köteleességüknek tartották azt is, hogy eredeti költeményeiknek egy részét latin nyelven írják meg a klasszikus költemények szabályai és előírásai szerint. Közismert dolog, hogy a humanizmus és reneszánsz korában a görög-római klasszicizmus Magyarországon és a nyugati országokban mily hatalmas, a klasszikus nyelveken szóló különálló irodalmat teremtett. A román vajdaságokban a nyugati reneszánsz hatása aránylag csak későn érkezett meg, első sorban Lengyelország és Magyarország közvetítésével. Alkalmat a nyugati humanizmus- és reneszánsznak a román vajdaságokban való egyenes bevezetésére először Despot János (Heraklides Jakab) moldvai vajdának igen rövid tartamú uralkodása adott (1561. XI. 18—1563. XI. 3.). Ez a görög születésű kalandor megszerezte a számoszi és pároszi deszpota címet, majd V. Károly császár szolgálatába lépett. Mielőtt román földre ért, bejárt több nyugati országot, hol kéziratokat másoltatott, V. Károlynak udvari poétája és történetírója lett és baráti összeköttetésben állott Melanchtonnal és a reformáció más korifeusaival. Mint moldvai vajda pedig Cotnari-ban rövid életű latin iskolát is alapított külföldről hozott híres tanárokkal. Despot Jánosnak korai meggyilkolása azonban már csírájában meggyilkolta azt a lehetőséget is, hogy a román vajdaságokban megszülethessék és meggyökeresedhessék egy igazi reneszánszmozgalom a szónak nyugati értelmében. Így a román tartományoknak a humanizmus és reneszánsz igazán termékenyítő és újító termékei helyett meg kellett elégedniök azzal, amit ezen a téren nyújthatott egyrészt a fanarióta-uralom hellenizmusa, másrészt Lengyelország és Magyarország jótékony hatása a román irodalomra és művelődésre.

A Klein, Șincai és Maior által alapított latinos iskoláinak egyebek között az a hatása is volt, hogy a latin klasszicizmust közelebből megismertette a románsággal és hogy a román írók egy része a latin nyelvet nemcsak vizsgálati tárgynak tekintette nyelvészeti tanulmányaiban, hanem egyben azt mint a tudomány nemzetközi nyelvét használta. E román írók

ugyanis magyarországi és nyugateurópai írók példájára latinul írták műveiknek egy részét. Ha azonban logikusan azt is várnók és feltételeznők, hogy a triász tudományos működése oly döntő hatást gyakorolt a modern román irodalomra, mely a XIX. századi román költészetet a klasszicizmus karjaiba kergette és ezen az úton annak egészségesebb és gyümölcsözőbb fejlődési irányt adott, nagyon csalódnánk. A román költészet fejlődésében csak három költőt találunk, kiknek költeményeiben meg lehet állapítani a görög-római klasszicizmus hatását. Nevezetesen *Budai Deleanu János*, *Eminescu Mihály* és *Coşbuc György* költészetében. A klasszicizmus hatása e három román költőre abban nyilvánul meg, hogy egyfelől a görög-római klasszicizmus légköréből merítik gondolataikat, másfelől szigorúan szemük előtt tartják Horatiusnak és az alexandriai korszakbeli görög költőknek azt az elvét, mely megkövetelte, hogy a költeménynek az igazságon és ösztönösen felépített tartalma minél tökéletesebb művészi formában fejeztessék ki.

E három költőtől eltekintve nem beszélhetünk oly korszakról, melyben a román költészet a klasszicizmus hatása alatt állott volna. A három közül kettő erdélyi származású, de csak az egyik közülük: Budai Deleanu tartozik a XIX. század elején élt román költők generációjához, mint a latinos iskola megalapítóinak kortársa.

A klasszikus latin irodalom iránti szeretetet tapasztalhatjuk azonban a többi erdélyi román költőnél is, kik a XIX. század elején fejtették ki működésüket: nevezetesen *Barac János*nál és *Aaron Vazul*nál. Ez nem volt eddig sem ismeretlen a román irodalomban. Van azonban, ami eddig bizonyos határig teljesen ismeretlen maradt a román irodalomtörténészek előtt. Az, hogy a XIX. század elejéről való magyarországi román írók és költők között akadtak olyanok is, kik az egykorú magyar írók példájára, ezek hasonló működésének hatása és ösztönzése alatt eredeti elegiákat, ódákat és epigrammákat írtak latin nyelven. Sincainak latin versekben írt és Perecsényi Nagy László által 1804-ben Nagyváradon Orodias c. művében kiadott önéletrajza közismert dolog e vonatkozásban. Kevésbé tartják számon Barac Jánosnak a latin verselés terén való próbálkozásait. De román szemüvegen keresztül ítélve hatalmas hasonló alkotás tel-

jesen ismeretlen maradt a mai napig, illetőleg addig, amíg a budai egyetemi nyomda irattárában több mint egy évtizeddel ezelőtt folytatott kutatásaim alkalmával sok egyéb igen értékes teljesen ismeretlen adat mellett kezeim közé került Aaron Vazulnak 1803 december 15-én az egyetemi nyomdához intézett latinnyelvű levele, amely egyébként világosságot vet Aaron életrajzának egyik eddig egyáltalán nem is ismert szakára is: a marosvásárhelyi tartózkodására.* E levélben a román költő kiadásra ajánl a nyomdának egy 60 írott, illetőleg 15 nyomtatott ívre terjedő eredeti művet, mely latin nyelvű költeményeket tartalmazott: 1., a szerző különböző tisztviselő-ismerősei és barátai nevenapja alkalmából írt felköszöntöket; 2., különböző tárgyakról: pietasról, Istenfélelemről írt elegiákat; II. József császárról, II. Ferencről, ennek testvéréről, Károlyról és Jánosról írt költeményeket; 3., ódákat; 4., különböző tárgyú epigrammákat. Az egyetemi nyomda nem tudta a költő kívánságának megfelelően e művet saját költségén kiadni és így a román irodalomtörténet sem tudott e munkáról eddig közelebbi tudomást szerezni. Ismétlem tehát: a jelzett erdélyi román költőknek Aaron Vazullal az élen, a klasszikus irodalom iránti ízlését és szeretetét, valamint azt a törekvését, hogy eredeti költeményeket latin nyelven írjanak, ugyancsak magyar hatásnak kell tekinteni. Az egykorú magyar íróknak hasonló természetű működése, a román költőknek magyar iskolákban, magyar intézetekben, magyar hivatalokban, magyar környezetben nyert nevelése és művelődése egyformán vezette ily irányban a nevezett román költők szellemi tevékenységének egy részét. Ha tehát a jelzett román költőknek ezt a működését mint a neohumanizmusnak a románok közötti egyik késői hajtását foghatjuk fel, úgy itt is tapasztalhatjuk Magyarország közreműködését, közvetítését e szellemi áramlatnak a románoknál való megnyilvánulásával kapcsolatban.

Az erdélyi román költészet további fejlődését kísérve figyelemmel, megemlíthetjük, hogy a román himnuszot ugyancsak erdélyi költő írta (*Mureșeanu András*) és a román kritiku-

* Ebben az időben ugyanis Aaron „cancellista” volt a marosvásárhelyi királyi táblánál: „penes Inclitum Tabulam Judiciariam in Transilvania Cancellista”, amiről a román irodalomtörténetnek eddig szintén nem volt tudomása.

sok egy időben azon vitatkoztak, hogy ennek a forradalmi ízü költeménynek a forrását Petőfiben vagy Vörösmartyban kell-e keresni? De egy másik nagy magyar költőnek, *Arany János*-nak a román költészetre gyakorolt hatása is ki van már mutatva. Az erre vonatkozó kutatások magyar részről történtek: *Putnoky Miklós* bizonyította ugyanis be 1916-ban Arany hatását *Densuşianu Aron* „Negriada” című eposzára. Ezeken kívül is akadtak az újabb és legújabb román költők között is olyanok, akik magyar költők inspirációiból is igyekeztek ihletet nyerni. Dr. *Morariu L.* hívta fel a figyelmet az *Endrődi Sándor* által *Coşbuc György* erdélyi román költőre gyakorolt hatásra. A román költő ugyanis Endrődinek Neugebauer László által németre fordított egyik költeményét is felhasználta inspirálási forrásul. *Vörösmartyból* és *Petőfiből* fordított a múlt század végén egy *Lazu Gr. N.* nevű román fordító. 1897-ben pedig egy *Pop I. C.* nevű fordító készített Vörösmarty „Szózatá”-ból igen gyenge fordítást, mely egyébként még bibliografiai szempontok kedvéért sem nagyon érdemelne említést.* De igen jó és szép fordításaink vannak Petőfiből és Madáchból *Iosif István* és *Goga Oktavián* erdélyi származású román költőktől, ami közvetett bizonyíték lehet arra is, hogy e költők eredeti költeményeikben is állottak bizonyos határig magyar hatás alatt is. Iosif sokat fordított a nyugateurópai irodalmakból, különösen Heine, Goethe, Wagner, Corneille, Verlaine, Ibsen stb. műveiből. De Petőfit is nagyon megszerette és külföldi írókból való nagyobb fordításainak sorozatát is vele kezdte meg. 1896-ban Petőfi „Apostolát” adta ki románul, a következő évben pedig megint külön kötetben közölte Petőfi válogatott költeményeinek román fordítását. Amint azonban a német vagy francia irodalmi olvasmányainál és tanulmányainál nem állott meg csak egy kedvenc költőjénél, hanem kiterjesztette figyelmét az illető irodalom más képviselőire is, ugyanígy magyar vonatkozásban sem elégedett meg az általa annyira kedvelt Petőfivel, hanem egyéb magyar költői termékekben is keresett szellemi táplálékot. Az egyik utánpótlás pl. nem egyéb, mint *Gyulai Pál* híres

* Ezzel kapcsolatban megjegyzem azt is, hogy a Szózatnak nem ez volt az első román fordítása. Dr. Fr. álnév alatt találunk egy román fordítást már 1861-ben az egyik magyar folyóiratban (Vásárnapi Ujság), amely a Szózatnak tíz idegen nyelvű fordítását hozza egyidejűleg.

brassói román gimnáziumban végezte és így nem annyira magyar intézetekben nyert nevelés hatása alatt, mint inkább talán magyar-román vegyes lakosságú szülőhelyének öntudatlan hatása alatt is kezdett már 1907 óta fordítani *Petőfiből*, *Vörösmartyból*, majd *Szabolcskából*, későbbben pedig *Reviczky* és *Ady* költeményeiből. A magyar irodalom iránti szélesebbkörű érdeklődését jelzi a magyar népköltészetben és folklórebán kimutatható román hatásokról szóló, 1929. évben megjelent szerény tanulmánya is. Az én régebbi erre vonatkozó és egyetemi előadásaimban ismertetett megállapításaimtól függetlenül legújabbban erdélyi magyar kutatók is foglalkoztak e részletkérdéssel.

Nem kell hangsúlyozni, hogy a magyar irodalomnak a román költészetre gyakorolt hatására vonatkozó kutatások még egyáltalán nem merítették ki a kutatási területet, így további eredmények ezen a téren is útban vannak.

XIII.

Végül meg kell röviden emlékeznem a világháború utáni helyzetről is. Erdélynek Romániához való csatolása egyebek között a román és magyar szellemi termékek kölcsönös megismerését célzó törekvéseknek komoly és határozott formában való megnyilvánulását is eredményezte. Magyar részről azonban a román irodalom és tudomány komoly megismerésére és tanulmányozására, a román studium alapos, rendszeres, és céljatos művelésére nem nálunk, Magyarországon, történtek meg a megkívánt szükséges lépések és intézkedések, hanem ez is sok egyébvel együtt az elszakított magyarság nagy, nehéz és majdnem kizárólagos feladatává vált. Nálunk a csonka országban sem a nagyközönség, sem az úgynevezett tudományos szakforumok vagy más hivatalos és felelős tényezők nem voltak képesek a mai napig sem megérteni és felismerni a román studium intenzív és szervezett művelésének mindenféle magasabb szempontból kimondhatatlan jelentőségét. Ami nálunk ezen a téren ebben az időben történt, édes-kevésnek és mélyen a legelemibb és legéletbevágóbb követelményeken alulinak tekintendő. Amivel tehát a magyarság a már ismert, megszokott utakon és módokon hozzájárult ebben a legújabb korszakban a román irodalmi és tudományos törekvések előmozdításához, azt elsősor-

ban az elszakított erdélyi területen kell keresnünk és mint az elszakított erdélyi magyarság figyelemre méltó teljesítményét kell elkönyvelnünk. E teljesítmény közelebbi ismertetésébe és bírálatába most nem kívánok bocsátkozni.

De másrésről a román irodalom és tudomány ez időszak-beli egyes képviselői szintén dolgoztak magyar hatás alatt is, hol tudatosan, hol öntudatlanul. Ennélfogva a legújabb időkben is találkozunk pl. magyar tárgyú, illetőleg magyar vonatkozást is tartalmazó román szépirodalmi termékekkel vagy pedig magyar költészeti és szépprózai alkotások román fordításával. *Madách* „Ember tragédiája“ csak nemrég (1934-ben) jelent meg *Goga* kitűnő román fordításában. Ez valóságos irodalmi eseményszámba ment és mint ilyent üdvözölték a román és az erdélyi magyar kritika részéről egyaránt. Tíz évvel azelőtt meg *Goga* *Ady*val foglalkozva, a nagy magyar költőt mint a modern magyar líra legkiválóbb képviselőjét, sőt világviszonylatban is mint egyik költői nagyságot mutatta be a román olvasóközönségnek több *Ady*-vers lefordítása kíséretében. — *Soricu Ursu János* is épúgy fordítgat mostanában is *Reviczky* és *Ady* költeményeiből, mint három évtizeddel ezelőtt *Vörösmartyból* és *Szabolcskából*. — De más, öregebb és fiatalabb mai román költők is szívesen készítenek román műfordításokat úgy a magyar költészet elhunyt nagyjainak (*Ady*, *Arany*, *Petőfi* stb.), mint mai képviselőinek (*Áprily Lajos*, *Babits Mihály*, *Fekete Lajos*, *Flórián Tibor*, *Kacsó Sándor*, *Mécs László*, *Reményik Sándor*, *Szép Ernő* stb.) alkotásaiból. *Ady*ből fordított pl. *Bran-Lemeny János*, *George Vazul-Al*, *Marăşanu Tivadar*, *Petre A. György*, *Tolan Ézsaiás*. Ugyancsak *Ady* emlékére írt két verset *Focşeneanu János*. *Áprily*-ból fordított *Iordache János*. *Arany* „Velszi bárdjait“ *Murăşanu Tivadar* ültette át román nyelvre. *Babits*-ból való fordításra *George V.-Al* és *Tolan Ézsaiás* vállalkozott, *Flórián Tibor*-ból pedig *Şireagu Oktávián*, *Kacsó Sándor*-ból meg *Bran-Lemeny J.* *Petőfi*ből fordított még pl. *Banciu Ax.*, *Jebeleanu Jenő*, *Moisiu Miklós* stb. *Reményik*ből *Badeş Szilviusz*, *Szép Ernő*ből meg *George V.-Al*. De a magyar költőkből való fordítással kapcsolatban más neveket is fel lehetne még sorolni. E fordítások szét vannak szórva különböző folyóiratokban (pl. *Abecedar*, *Adevărul Literar şi Artistic*, *Aurora*, *Cultura*, *Gândirea*, *Pagini Literare*, *Prometeu*,

Ritmuri, Revista Fundațiilor Regale, Tara Bârsei stb.) vagy az egyes román költők külön megjelent műveiben.

Hasonló a helyzet a széppróza terén is. Már a világháború előtt is különösen a magyarországi románság érezte annak szükségét, hogy a magyar szépirodalom és színházi irodalom egyes termékeit (pl. *Benedek Elek, Csermely Gyula, br. Eötvös József, Gyalui Farkas, Jókai Mór, Lázár István, Mikszáth Kálmán, Murai Károly, Peterdi Sándor, Rákosi Viktor, Szücs József, Thewrewk Árpád* stb. stb. egyes darabjait) nemcsak magyar nyelven, hanem román fordításban is olvashassa. E fordítások is részben önállóan, külön jelentek meg, részben és leginkább azonban elszórtan különböző időszaki kiadványokban. Következetesebb rendszer, céltudatosság, szelektálás e fordítások elkészítésénél nem tapasztalható. Ez a helyzet nagyjában folytatódik a háború után is, mégis bizonyos szempontokból talán valamivel kedvezőbb és biztatóbb kilátásokkal. Tehát a világháború után is közölnek az egyes román folyóiratok és időszaki kiadványok pl. *Berczik Árpád, Cholnoki Géza, Herczeg Ferenc, Jókai Mór, Kádár Imre, Kosztolányi Dezső, Mikszáth Kálmán, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Szabó Mária, Török Sándor* és más magyar írók elbeszéléseiből. De nagyobb magyar művek is ott szerepelnek a román közönségnek irodalmi és esztétikai szórakozást nyújtani hivatott eszközök sorában. A román színházak repertóriumában minden évben találhatunk magyar szerzőktől származó darabokat is. A magyar regények fordítása sem hiányzik (pl. *Szabó Dezső* „Segítség“-e vagy *Nyirő József* „Az Isten igájában“ című regénye). Ily vonatkozásban legújabbban igen figyelemre méltó tervek és szándékok merültek fel. Az erdélyi magyar íróknak 1934. júniusában Marosvécsen tartott kilencedik helikoni összejövetelén ugyanis résztvett *Bucuța Manó* román író is államtitkári minőségben és a megbeszélések utolsó napján bejelentette, „hogy kötelességének érzi a román-magyar irodalmi kapcsolatok állandósítását és rendszeresítését és ezért máris felkérte a román irodalmi folyóiratokat, hogy állandó rovatban foglalkozzanak az erdélyi magyar irodalom eseményeivel. Bejelentette továbbá, hogy a „Fundăția Regele Carol“ tíz erdélyi magyar regény román fordítását óhajtja kiadni s ezeknek a műveknek kiválogatásához kéri a Helikon tanácsát és közreműködését.“ Ámbár a magyar írók kö-

szönettel vették tudomásul ezt az örvendetes bejelentést, mindez egyelőre még csak a szép tervezgetés stádiumában maradt.

A történeti hűség kedvéért megemlítem azt is, hogy az utóbbi években más román körökből is, első sorban kolozsvári és nagyváradi tényezők, de főképen a Nagyváradon megjelenő „Familia“ című folyóirat körül csoportosult román írók részéről történtek komoly kísérletezések egy román-magyar kulturális közeledés megteremtésére. Ennek eddigi eredménye a felvetett kérdés állandóan felszínen tartása és komoly megvitatása, a magyar irodalmi mozgalmaknak figyelemmel való kísérése és több magyar folyóirat munkásságának rendszeres ismertetése, végül a magyar irodalom egyes termékeinek román nyelvre való fordítása. Felülemelkedve minden politikai szemponton és minden pillanatnyi nyomasztó és izzó feszültségen a mi gondolatmenetünkben ennek a jelentőségét lebecsülni nem lehet.

E törekvések jelentőségére és forrásaira némi jellemző világosságot az is vethet, hogy még a kisebbségi sorsban élő erdélyi magyar írók mai működése és tömörülése sem maradhatott az erdélyi román írókra követendő példaképen ható befolyás nélkül. Az egyik erdélyi magyar író (*Vita Zsigmond*) is megállapítja egy helyen, hogy a kolozsvári „Abecedar“ körül csoportosult román írók csoportosulása voltaképen a magyarok Erdélyi Helikon-ja ösztönzésére jött létre. Ha ez így van, úgy könnyen észrevehető bizonyos határig az analógia e jelenség között és az Aranka György Magyar Nyelvmívelő Társasága által a tudományos társulat eszméjének megvalósításával való első román próbálkozásokra gyakorolt hatás között is.

A termékenyítő magyar hatás szempontjából azonban még ennél is nagyobb fontossággal bír a magyar tudományos források és eredmények sűrű felhasználása és kiaknázása a világháború utáni román tudományos kutatások részéről. Van ennek a ténynek egy különleges oka is. Elveszített gazdag erdélyi kultúrintézményeink és műemlékeink egyenesen csábítják a román kutatókat az addig általuk kiaknázatlan magyar szellemi kincsesbányák mohó kizsákmányolására. A régi magyar egyetem, iskolák, kultúrpaloták, könyvtárak, múzeumok, levéltárak, színházak stb. valósággal kihívják a román tényezők, kutatás és tudomány figyelmét a szellemi élet ezen magasabb-

rendű forrásaira, kiapadhatatlanul nyújtják a nyers, íroti és nyomtatott kútfőket a román irodalmi, tudományos és kulturális mozgalmak összes ágainak. A nyelvészeti, történettudományi, irodalomtörténeti stb. vonatkozású legújabb román kutatók szívesen és szorgalmasan fordulnak ezeknek a magyar forrásoknak eddig általuk nem ismert vagy ki nem használt tömegeihez.

De a régi magyar kultúra és tudomány nemcsak ezen az úton könnyíti meg és segíti elő a mai román tudományos kutatás céljait, haladását és fejlődését, hanem egy másik módon is. Itt meg kell említenem, hogy a mai négy román egyetemi város egyben egy-egy külön, fontos, sajátos irányú tudományos központot és műhelyet képvisel. A bukaresti és jassyi központok aránylag nagy múlttal és hagyományokkal rendelkeznek, hiszen ezek megvoltak a világháború előtt is. Az újak: a csernovici és kolozsvári, román viszonylatban, már csak szegényes, halavány és szerényebb hagyományokat hozhattak át a mai változott helyzet számára. Ma az utóbbi két tudományos és kulturális román centrumban is figyelemre méltó, lendületes, pezsgő román szellemi élet folyik. Bajos, fölösleges és céltalan dolog volna ez ellentétes tudományos irányokat képviselő, egymás között sokszor késhegyig menő vitákat folytató tudományos központok között minősítési sorrendet felállítani. Hiszen mindegyik a maximumot igyekszik adni és mindegyiknek van többé-kevésbé meghatározott külön munkaprogramja is. Annyit azonban meg lehet állapítanunk, hogy ha az értékelési sorrendet mégis fel kellene állítani, román szempontból a kolozsvári egyetem semmi körülmények között sem kerülne az utolsó helyre; sőt sok tekintetben az élen halad. Bátran állíthatom azt is, hogy ez a kolozsvári román tudományos központ a leghűségesebb fenntartója a Klein, Şincai, Maior-féle szellemnek, bizonyos tekintetben a megváltozott körülmények között is a leghatározottabb folytatója a latinos iskola hagyományainak. Vagyis: a mai kolozsvári iskola fő képviselői egyben sok vonatkozásban Klein, Şincai és Maior leghivatottabb egyenes utódainak tekinthetők, illetőleg a mai viszonyokhoz mért második kiadású megtestesítőinek. A magam részéről túlzás nélkül össze merem hasonlítani a mai viszonyokat a Klein, Şincai, Maior-féle korszak kezdeteivel. A most kialakult kolozsvári iskola és

a latinos iskola megindulása között sok vonatkozásban nem egy analógiát tudok felfedezni. Nem akarok ezzel okvetlenül profetikus jellegű kijelentéseket is tenni, mégis meg kell ezt említenem, mert a kolozsvári iskola jelentőségét a román nép történetében és a román tudomány fejlődésében legjobban ez összehasonlítás tükrében tudom jellemezni. Mindennek pedig egyik okát az előbb jelzett régi erdélyi magyar kultúrintézmények által teremtetett tudományos kutatási lehetőségekben kell keresni. Másik nem kevésbé döntő magyarázatát meg az a tény nyújtja, hogy a Kolozsvárt és Erdélyben működő román kutatók legnagyobb része még a régi jó magyar világból származik, iskolázottságát és műveltségét a régi magyar főiskolákban szerezte, a tudományos módszerek megismerését és alkalmazását a magyar tudományosság képviselőitől tanulta meg és sajátította el. A mai kolozsvári egyetemen, az erdélyi tanintézetekben és kulturális intézményekben élén, de még az ókiráltságbeliek egy részében is leginkább magyar kultúrán és tudományon nevelkedett egyének működnek. Nevektől, bibliográfiai felsorolástól, részletezéstől itt egész nyugodtan eltekinthetünk: oly sok mindent kellene különben ismertetnem.

Ime tehát, ha a földrajzi határok a múltban sem jelentettek elszigetelő sorompót a magyar kultúra és tudomány határeijének, jótékony termékenyítő hatásának a román területeken való érvényesülése előtt, ennek megnyilvánulása a mai viszonyok között sem változott meg, hanem fennakadás nélkül folytatódik tovább. S ezáltal eggyel több bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy a magyar kultúrának és tudománynak hivatottsága, küldetése van ezeken a területeken.

XIV.

Mint láttuk, a magyar génius, a magyarság, Magyarország sok-féle úton és különböző területeken gazdagította és termékenyítette a román nép irodalmát és kultúráját. Amit a magyar irodalom és kultúra a magáéból adott a román irodalomnak és kultúrának, az már magán viseli a nyugateurópai jelleget és bélyeget és ezáltal Magyarország egyben a nyugateurópai civilizáció és művelődés románok közötti terjesztésének egyik fontos és számottevő tényezőjévé vált.

De itt okvetlenül ki kell emelni még egy figyelemre méltó szempontot. Magyarország nemcsak a sajátját adta a román kultúrának és irodalomnak, hanem egyben más nyugateurópai szellemi, kulturális áramlatoknak a közvetítője is volt a románság számára. Ily vonatkozásban érintettem némileg pl. Magyarország szerepét a reformáció és neohumanizmus kérdésével kapcsolatban. Épígy lehetne beszélni még a racionalizmusról, romanticizmusról stb. Nagyon fontos továbbá Magyarország és a magyar irodalom azon közvetítői szerepének végleges tisztázása, amely könnyen kimutatható a román irodalom és a német irodalom, valamint a francia irodalom közötti viszony tanulmányozásánál, vagyis az utóbbi két nagy nyugateurópai irodalomnak a románra gyakorolt hatásával kapcsolatban. Az eddigi tudományos kutatások kiterjedtek a nagy nyugateurópai irodalmak által a román irodalomra gyakorolt hatásokra is és így tisztázva van néhány kérdés a román irodalomnak a francia, német és olasz irodalomhoz fűződő kapcsolatairól. De az eddigi kutatások nem méltatták kellő figyelemre Magyarországnak e kapcsolatokkal összefüggő közbeeső szerepét, amely pedig semmi körülmények között sem mellőzhető vagy kicsinylendő. E szerep főképen két dologban, teljesítményben nyilvánul meg:

1., abban, hogy a német és francia nyelv és irodalom megtanulására és megismerésére Magyarország bőséges alkalmat nyújtott a hazai románságnak;

2., abban, hogy a magyar irodalom a maga részéről is táplálkozott német és francia forrásokból és ez idegen, nyugateurópai forrásokat magyar nyelven és magyar átdolgozásban nyújtotta a hazai románság olvasóközönségének.

Magyarország tehát lehetővé tette a románságnak, hogy e két nyugateurópai irodalom egyes termékeit részben eredetiben, részben magyar fordításban és feldolgozásban ismerje meg és használja fel. A románság élt is e neki nyújtott kedvező alkalmakkal és lehetőségekkel. Aki Magyarország történeti fejlődését és főképen a német nyelvhez, kultúrához és irodalomhoz való viszonyát ismeri, könnyen megérti e német-román viszonylatban közvetítői szerepét. De itt az a lényeges, hogy Magyarország akkor is teljesítette ezt a feladatát, amikor a Kárpáton túli román tartományokban a német nyelv megtanulására

kevés volt a lehetőség vagy kevés súlyt fektettek rá. Körülbelül hasonló a helyzet — kisebb arányokban — francia vonatkozásban is, habár mindennek a megfigyelése és megállapítása eddig elmaradt. Innen van az az én tudományos kutatásaim által megállapított ismeretlen tény is, hogy szűkebb határookra korlátoztam némi francia műveltségről, francia kulturális és irodalmi hatásról beszélhetünk a magyarországi román intelligenciával kapcsolatban már a XVIII. században. Oly időben tehát, amikor ez a francia kulturális hatás még nem nagyon érkezhett és erősödhetett meg a román tartományokban.

XV.

A felvetett nagy kérdésekkel kapcsolatban sok mindenről lehetne még beszélni és a bizonyítékok eddigi hosszú sorát ki lehetne még egészíteni más területekről vett érvekkel is. Hogy egyebektől eltekintsek, csak annyit említek meg, hogy pl. Magyarország kivette a maga részét a román színházi és zenei kultúra fejlesztéséből is, amire egyébként magyar szempontból ugyancsak elsőként mutattam rá különböző helyeken. De erről és hasonló más dolgokról ez alkalommal már nem szólok. Legyen szabad mégis hinned, hogy sikerült bebizonyítanom azt az általam felállított eredeti megállapítást, ezen a téren szinte revolucionáris jellegű új szintézist, hogy a magyar könyv, kultúra és irodalom jótékony termékenyítő hatása a román irodalomra és kultúrára megszakítás nélkül kimutatható a XV. sz. végétől a mai napig. A román nemzeti kultúrának abban a mai formában való kialakulásában, amely egyúttal a mai nagy román állam létrejöveteléhez is vezetett, a magyarságnak és Magyarországnak számottevő nagy része volt és van.

A románok legnagyobb költője, *Eminescu Mihály* 1871-ben írt egyik levelében annak a véleményének adott kifejezést, hogy a magyarországi románokban kevés a tehetség és hajlam a művészet, a művészeti alkotás iránt, de annál több bennük a hazafias román nemzeti érzés. Ezzel kapcsolatban egyben kiemeli, hogy a magyarországi románok a magyar szellemnek oly hatalmas és veszedelmes hatása és befolyása alatt állanak, hogy még a nacionalizmust is a magyaroktól tanulták: A magyarországi románok nem olyan nacionalisták, mint a románok.

niaiak, hanem nacionalisták azzal a radikális kizárólagossággal, amely a magyarokat is jellemzi. Vagyis nacionalizmusukat is az őket erősen gyűlölő és elnemzetleníteni akaró magyaroktól tanulták — mondja Eminescu.

Azt hiszem, hogy mai és multkori vázlatos és hézagos előadásomból* is kiderült, hogy Eminescunak egyben okvetlenül teljesen igaz volt: Abban, hogy a magyarországi románság a magyar szellem ellenállhatatlan lenyűgöző hatása és befolyása alatt állott. És ez nem egy momentán, kizárólagosan Eminescu korára korlátozandó jelenség volt, hanem — amint az eddigiekben kimutattam — egy hatalmas, hosszú évszázadokon keresztül

---

* Ezt a szerény dolgozatomat felolvastam a Szegedi Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületében 1936. november 10-én és 17-én. A benne ismertetett összes gondolatokat és adatokat előadtam ugyanily összevont formában először 1927. X. 4-én a Pázmány Péter tudományegyetemen tartott programbeszédemben, utána több ízben is a Közgazdasági Egyetemen az 1927—1936. időközben, továbbá 1934. október hávéában a Ferencz József tudományegyetemen tartott megnyitó és következő előadásaimban, végül 1935. augusztus 17-én a keszthelyi nyári egyetemen. Az egyes részletkérdéseket pedig részletesen is kifejtettem az 1927—1936. években különböző egyetemeken helyettes tanári, illetőleg meghívott előadói minőségben tartott előadásaimban. Több részletkérdést annak idején cikk alakjában is feldolgoztam volt; e cikkek megjelenését azonban rajtam kívül álló mostoha körülmények megakadályozták. De megemlékeztem e dolgokról irodalmi levelezésemben is.

Szükségese nek tartom továbbá kiemelni azt is, hogy úgy ebben a dolgozatban, mint egyetemi előadásaimban és összes ide vonatkozó kutatásaimban kizárólagosan a tiszta tudományos igazság kiderítése vezérelt minden egyéb szempont legteljesebb háttérbe szorításával. Ennélfogva erős meggyőződése m az, hogy: Az általam elért és több, mint egy évtized óta hirdetett eredmények a magyar és román nép kulturális összeköttetései megismerésének további mélyítéséhez fognak vezetni; úgy mint a multban, ezentúl is ösztönzésül fognak szolgálni a magyar és a román kutatók számára egyaránt az idevágó problémák újabb tárgyilagos boncolásához és tisztázásához; az e téren bebizonyítható maradék nélküli tudományos igazság végleges megállapítása pedig előbb vagy utóbb azt az elfogulatlan felismerést is maga után fogja vonni az összes érdekelt tényezőknél, hogy a magyarságnak és Magyarországnak általam leírt román vonatkozású teljesítményei nagy történeti szükségesség jellegével bírtak és bírnak, de a román és magyar nép egymásra utaltságának megváltozhatatlan tényét és jelentőségét is kétségtelenné fogják tenni. Vajha e teljes felismerés bekövetkezése minél kevesebbet váratna magára!

A szerző.

megszakítás nélkül tartó folyamat, melynek jótékony, áldásos következményeit a magyarországi románság mellett az összrománság is élvezte és élvezi. Tehát ez a szellemi és kulturális magyar befolyás nemcsak hogy nem nemzetietlenítette el a románokat — amitől Eminescu annyira félt — hanem egyenesen elősegítette az összrománság kulturális célkitűzéseinek, sőt politikai álmai maximumának pillanatnyi megvalósulását is. De ha oly hatalmas, bő és nagylelkű volt az a magyar forrás, mely a román kultúra fejlődését a maga részéről is idáig tudta elősegíteni, logikus, hogy ugyanez a másokat is éltetni tudó kiapadhatatlan magyar forrás őriz még belsejében oly szellemi erőket, melyek a magyarság és Magyarország mai pillanatnyi szomorú helyzetét is rövidesen jobbra változtatják. Reméljük, hogy a logika törvényeiben nem fogunk csalódni.

Dr. Sulica Szilárd.

Hibaigazítás

- 6. lap 35. sor *Görgy* helyett olv. *György*
  - 7. „ 31. „ áttanulmányozása helyett olv. áttanulmányozása
  - 11. „ 6. „ ily elbírálás helyett olv. -ily szempontok szerinti elbírálás
-